

TOMPA MIHÁLY *NÉPREGÉK, NÉPMONDÁK* CÍMŰ
MUNKÁJÁNAK FORRÁSAI ÉS EGYKORÚ FOGADTATÁSA

A dolgozatban – egy készülő Tompa-tanulmány részeként – Tompa Mihály *Népregék, népmondák* című, 1846-ban megjelent kötetének keletkezéstörténetét és az egykorú fogadtatására vonatkozó írásokat mutatom be, elsősorban a Tompa Mihály levelezésében található elszórt adatok összegyűjtésével, továbbá kortársainak visszaemlékezései és a kötetre vonatkozó recenziók felhasználásával. Tompa a harminc elbeszélő költeményt tartalmazó kötetben a népi prózaepikának túlnyomórészt a történeti monda műfajához sorolható szüzséit dolgozta fel, kisebb részben pedig mesei szüzséket és főként mesei motívumokat használt fel. A dolgozatban arra a kérdésre próbálok választ keresni, hogy mit tudhatunk Tompa mesei és mondai műfaji kompetenciájáról, milyen módon próbálta meg Tompa összegyűjteni azokat a szóbeliségben élő szövegeket, amelyek költői művének – Arany János későbbi kifejezésével élve – az eposzi (illetve, ez esetben tágabban értve, a történeti epikai) hitelt biztosították, és hogyan reagált a korban újszerűnek tekintett kísérletre az egykorú olvasóközönség.¹

Tompa Mihály e kötete első pillantásra, még a szövegek elemzése előtt, egyrészt azért érdemel figyelmet, mert: *kötet*, azaz egységes egésszé rendezett korpusz, amely a népi prózaepika alkotásait adja szépirodalmi formában. Másfelől a kötet igen figyelemreméltó, szokatlannak számító korabeli sikere (a megjelenését követő egy hónapon belül második kiadást kellett kihozni) és ennek lehetséges okai akkor is érdeklődésre tarthatnak számot, ha a kései recepció deklaráltan egyféle értetlenséggel szemléli e sikert, s az utókor véleménye szerint ez a kritikai és közönségsiker nem tűnik megalapozottnak.

A dolgozatban a kései Tompa-recepció jellegzetes attitűdjétől eltérően Tompa Mihály műveit nem minősítem esztétikai szempontok mentén. E dolgozat számára, a folyamat regisztrálása mellett, érdektelen az a Tompa-szakirodalmon végighúzódó szemlélet, amely Tompa életművét és a *Népregék, népmondákat* is eleve szinte kizárólag csak valamihez (konkrétan: Petőfi és/vagy Arany életművéhez) *képest* értékeli, általában elmarasztalóan. (Ez esetben nem a természetes összehasonlítással van probléma, hanem azzal, hogy Tompa művei önértékükön alig kapnak figyelmet.) Ugyanígy, azt az értelmező hagyományt sem követem, amely a 19. század első felének magyar irodalmában felbukkanó népies szövegeket az alapján klasszifikálja és rangsorolja, hogy azok mennyire tekinthetők „hitelesen népinek”, azaz mennyire állnak közel a későbbiekben felgyűjtött szóbeli variánsokhoz.²

¹ A dolgozat a „Szövegfolklorisztika, filológia, történeti poétika” (NI 61252) OTKA-kutatás támogatásával készült.

² Szóbeli szövegek írásbeli rögzítésének problémáiról lásd KOVÁCS, 1961; KOVÁCS, 1982a; KOVÁCS, 1982b; GULYÁS, 2007.

E két meglehetősen domináns szemlélettől eltérően e dolgozat számára irreleváns az az – általában eleve ítélező (apologetikus/vádló) pozíciót kijelölő – kérdésfelvetés, amely szerint (1) Tompa *miért nem úgy* írt, ahogyan Petőfi/Arany (akár poétikai megoldásokról, akár ideológiai tartalomról legyen szó), miként az is, hogy (2) Tompa *miért nem úgy* adta közzé népregeként, népmondaként megjelent műveit, ahogyan azt a (későbbi) népköltési gyűjtemények tették. Mindezzel nem Tompa jelenlegi irodalomtörténeti helyét szeretném vitatni vagy éppen folklórányagon alapuló költői műveit néphagyomány-mentő népköltési gyűjtésként láttatni, és nem esztétikai rekanonizációt kívánok elvégezni, vagyis nem állítom azt, hogy Tompa „jobb” költő annál, mint amilyennek megítélik, amint nem állítom azt sem, hogy „rosszabb” lenne. Amit állítani lehet magával e dolgozattal az legfeljebb az, hogy érdemes lenne Tompa műveit a „jobb”/„rosszabb” összehasonlítás nélkül is elolvasni, és kezdeni valamit azzal az irodalomtörténeti (folklorisztikailag pedig mindeddig meglehetősen negligált) ténnyel, hogy 1846-ban egy teljes kötetnyi, mondát és mesét feldolgozó korpusz jelent meg, és ennek a kötetnek kiugró korabeli kritikai és közönségsikere lett.

Gömör, Borsod, Zemplén

Az 1817. szeptember 28-án, Rimaszombatban született Tompa Mihály elszegényedett nemesi³ család gyermeke volt. Édesanyja – egy rimaszombati csizmadiamester lánya – korán meghalt, apja céhen kívüli vándor csizmadia, öccse henteslegény volt, mostohaöccse a miskolci porcelángyárban dolgozott edény-festőként (NAGY, 1907). Tompát ötéves korában a Borsod megyében, Igrici⁴ községben élő apai nagyszülei vették magukhoz. Tompa barátja – a Borsodban élő – Lévy József 1869-es emlékezésében így jellemezte Tompa családját: „A Tompa család régi idő óta Borsodvármegye igriczi helységében otthonos. Egyszerű, mezei szegény emberek, kiknek se hirök, se igényök nem terjedt túl falujuk szűk határán” (LÉVAY, 1869, 5.). A család társadalmi helyzetéről a Tompa-család történetét okiratokkal doku-

³ A sárospataki főiskola anyakönyvében Tompa neve mellett a *Conditio* rovatnál a *Nobilis* megjelölés szerepelt. Tompa az 1830-as években a sárospataki kollégiumi folyamodványokat és a sárbogárdi leveleket Nemes Tompha Mihályként írta alá. Később nem használta ezt a formát. NAGY, 1908, 283.

⁴ Ludovico Nagy 1828-ban megjelent összeírása szerint a községben (Igritze) 112 háztartás volt, a településen 30 római katolikus, 780 protestáns, 8 zsidó, összesen 818 lakos élt. NAGY, 1828, 106. Fényes Elek 1851-es geográfiai szótárában viszont számottevő népességyarapodásról téve tanúbizonyságot a következő adatok találhatók: „Igriczi: Magyar falu Borsod vármegyében [...] Lakosai nagyobb részint nemesek, kik egyszersmind közbirtokosok is. [...] Lakosok száma 1300, kik mind magyar nyelven beszélnek. Vallást illetőleg reformatus 1230, kiknek anyaegyházuk van; zsidó 70. Kitűnő épületei nincsenek, egyedül a ref. egyház czélszerű idomzatu tornyával emelkedik ki az egyszerű lakok csoportjából.” FÉNYES, 1851, II., 130–131.

mentáló Nagy Sándor az alábbiakat írta: „Tompai György [a költő nagyapja, szül. 1769. – G. J.] nagyon szerény vagyont örökölt: kis alacsony házat, mely azóta már régen összeomlott, néhány hold földet s a gazdag, büszke, harmincz-negyvenholdas igríci nemesek között csak a ’gyalog’-ok lenézett osztályához tartozott, kik ló, kocsis hiányában gyalog voltak kénytelenek járni. Különbözik a nemzetség Igríciben állandóan a szegények közé tartozott s sem a községi, sem az egyházi életben nem szerepelt” (NAGY, 1907, 424–425.). A Gömör–Borsod helyváltoztatásnak azonban Tompa⁵ és különösen életrajzírói⁶ szerint megvolt az a jelentősége, hogy Tompa az etnikailag-nyelvilag heterogén Gömörből, a „tiszt magyarországi” Alföldre került. 1821-től 1832-ig, 15 éves koráig Tompa Igríciben nevelkedett, itt járta ki az elemi iskolát. A sárospataki főiskoláról kikerült Bihari György, igríci rektor közbenjárására, aki a nála inaskodó fiú tehetségét felismerte, kerülhetett be Tompa 1832-ben a Sárospataki Református Kollégiumba, mint két helybeli tehető nemesi család fiainak szolgadiákja (NAGY, 1908, 282–283.).

Tompa 29 éves koráig volt a sárospataki kollégium diákja, összesen 14 évet töltött el itt, rövidebb-hosszabb megszakításokkal. Ezek a helyváltoztatások azért tarthatnak számot figyelemre, mert a Tompa későbbi költői munkásságának sajátos műfajaként felbukkanó népregék értelmezése során vissza-visszatérő kísérletek történtek annak azonosítására, hogy Tompa milyen módon ismerhette meg azokat a helyeket, terepeket (és az ezekhez fűződő történeteket), amelyekről később regéit, történeti tárgyú mondáit írta. A kollégium diákjaként Tompának a következő főbb típusú eltávozásairól, helyváltoztatásairól tudunk: 1. legáció során (karácsony, húsvét, pünkösd) mendikánsként majd legátusként Észak-Kelet Magyarországon, 2. praeceptorként 1838–1839-ben a Dunántúlon, Sárbogárdon, 3. az 1840-es évek első felében pedig nemesi házaknál nevelősködve év közben vagy nyári szünidőre is szintén észak-kelet-magyarországi családok körében (pl. Laskod, Ágcsernő, Selyeb).

---

⁵ Tompa Kertbeny Károly felkérésre írt (a német nyelvű olvasóközönségnek szánt) önéletrajzi levelében így fogalmaz: „gyermekkorát a Tiszavidéken Borsod alsó részében töltötte, hol az alföld sajátosságai s népével megismerkedék.” (Hanva, 1853.) *TML*ev, I., 175.

⁶ Már az 1869-es Lévy József-féle Tompa-életrajzban megjelenik ez a motívum a kies Borsodról szólva: „Itt a romlatlan tiszta magyar nép kebelén, vált vérévé bizonynyal az a minden idegenségtől ment, tősgyökeres magyar nyelv is, melynek erejét, zamátját költeményeiben élveznünk oly jól esik” (LÉVAY, 1869, 6.). Szász Károlynak az 1870-es Tompa-összkiadás elé írott bevezetőjében emellett a falu neve is szimbolikus összefüggésekre utal: „Mátfelől a tősgyökeres magyar nép közt való forgás, annak szokásaival, gondolkodásmódjával, eszméi s képzeteivel, regéi-, meséi- és dalaival való megismerkedés adta meg szellemi irányzatának s nyelvének azon eredeti s tiszta magyar zamatot, mely költészetén s általában minden írásán annyira érezhető maradt. A kis falu, mely kétségkívül valamely középkori magyar dalnok- (igríci) családnak köszönheti nevét, s tán alapítását is, így lőn, ha nem testi, de szellemi bölcsője újabb irodalmunk egyik legnagyobb dalnokának” (TOMPA, 1870, III.). Kéki Lajos, Tompa egyik életrajzírója, szöveggondozója 1912-ben pedig már szuperlatívuszokat használva ír a Tompát körülvevő közegről: „[Kollégistaként hazatérve Tompa] vakációit rendszeren a Sajó vidékén töltötte, melynek népe a magyarság közt a legelevenebb képzetű, mesékben, mondákban leggazdagabb.” KÉKI, 1912, 66.

Sárbogárdi köznemesség és mesemondás

Tompa Mihály és a mese kapcsolatáról az első adat 1839-ből származik. Az ekkor 22 éves sárospataki kollégista 1838 márciusától egy évet töltött segédtanítóként a Dunántúlon, Sárbogárdon (Fejér megye), ahol is feladata az elemi iskolások oktatása volt. Az ilyen jellegű feladatvállalás a tanulmányai finanszírozásához szükséges összeg előteremtését szolgálta, mivel felsőbbéves hallgató lévén szolgadiákként a kollégiumban már nem működhetett (NAGY, 1908, 289.). Tompa mint segédtanító (Sárospatakról) és a rektor, Horvát Dániel (Pápáról), 1838. március 13-án érkeztek meg Sárbogárdra.⁷ Tompa feladatköre a következő volt: „Minden keze alá adandó fiú- és leány gyerekeket szorgalmasan tanítani; továbbá az éneklésbeli tökéletes tehetség, mivel rendesen ő tartozik a templomba énekelni, mely tehetsége nélkül visszautasítatik” (MITROVICS, 1890, 678.). Emellett halotti búcsúztatást is végzett, amint az a fizetségéről és ellátmányáról szóló listából,⁸ valamint egy 1859-ből származó (alább részletesebben is bemutatandó) visszaemlékezéséből kitűnik.⁹ Az egy év letelte után a presbiteriális végzés elbocsátó levelével – melyet Somody István Ref. Predikátor és Mészöly Dienes Fő Curator írtak alá 1839. március 13-án (NAGY, 1908, 292.) – Sárospatakra visszaérkezvén, Tompa Mihály 1839. április 9-én Mészöly Gáborhoz Sárbogárdra írott, visszaérkezését tudató és az elmúlt évért köszönetet mondó levelében találhatóak a következő, meseismeretre vonatkozó sorok:

„Már el is felejtettem a meséket, mert a triangulumok az átkozottak nagyon kiüzték a fejemből a tündérkirályokat vagy akarom mondani tündérleányokat, – hanem tanultam azolta is egy rakást, majd valamikor holnap vagy holnapután el is mondom; míg pedig igazán elmondanám ígéretem szerint küldök a kisasszonkának két kis zsebkönyvet, ebben ugyan nem sok van,

⁷ A településről Fényes Elek 1841-ben a következő adatokat közli: „Bogárd és Tinórd, 2 egymásmellett fekvő puszták Fejérvárhoz délre 5 mfdnyire, 860 kath., 1580 ref., 173 evang., 568 zsidó lak., ref. anyaekklézsiával [!], synagógával, sok urasági lakóházzal és kerttel. Nagy gazdaság és birkatenyésztés. F. U. Huszár, Mészöly, Pázmándy, Sigray, Sós, Dörögdy, 's más számos nemesek.” FÉNYES, 1841, I., 74.

⁸ 1. Rendes coquia. [azaz étkezés] 2. 50 frt váltóban. 3. Könyv nélkül tanuló leánygyermek fizet egy frtöt váltóba, olvasó és ábécista leánygyermek 30 krt, mivel a férfiú gyermekek a didactrumot a rectornak fizetik. 4. Halotti temetésért 30 krt váltóban. Búcsúztatásból 1 frt 30 krt váltóba. A pusztákon lakók két annyit fizetnek. 5. 10 font faggyú. 6. útiköltség, 10 frt. MITROVICS, 1890, 680.

⁹ „Mennyi búcsúztatót irtam ott laktomban! egyszer a tinordi ember hármoniczióval akarta halottját temettetni; nyár volt az idő, iskola nem volt; mégis megtörtént a temetés: magam solo képeztem az egész éneklőkart.” Tompa Mihály Sallay Pálnak. Hanva, 1859. február 18. *TML*ev, I., 308.

de jelesek is találkoznak köztök. S kivált ez a Patakon termett, nem igen ismeretes még Bogárd vidékén.”¹⁰

A levélben hivatkozott „kisasszonka” minden valószínűség szerint Mészöly Gábor leánya, Mészöly Klára (1825–1901), aki ekkoriban 13–14 éves volt.¹¹ A 22 éves, immáron újfent tanulmányaival elfoglalt kollégista levelében utal a sárbogárdi mesemondásra, valamint ígéretére is, hogy újabb meséket küld. A szövegkörnyezetből egyértelmű, hogy tündérmeséről van szó. A levélből úgy tűnik, Tompa fejből – azaz nem felolvasva – mesélt, legalábbis erre utalnak az olyan kifejezések, mint: „Már el is *felejtetem* a meséket”, illetve „*tanultam* azolta is egy rakást”, ami memorizálást sejtet. Ugyanakkor éppen a zsebkönyvekre való hivatkozásból az is kitűnik, hogy e meséket le is jegyezheték, a postai küldeményben azt a célt szolgálják, hogy a távollét miatt meghíúsuló mesélés helyett, olvasás (és ezáltal lehetővé váló memorizálás, majd élőszóbeli előadás) révén válják lehetővé a mesebefogadás. A két kis zsebkönyv, melyeket Tompa említ a sárbogárdi mesélések és az újonnan tanult tündérr királyos történetek kapcsán, egyelőre meglehetősen rejtélyes utalás, mivel ilyen, meséket tartalmazó, sárospataki kötődésű zsebkönyvekről egyelőre nem tudunk.¹² A szövegek ismeretének hiányában ugyancsak nehezen értelmezhető a „Patakon termett, nem igen ismeretes még Bogárd vidékén” megjegyzés is, ez ugyanis tündérmesék esetében arra utalna, hogy egyéves kelet-dunántúli tartózkodásának tapasztalatai szerint Tompa regionális eltéréseket észlelt a mesehagyományban.

Tompa sárbogárdi tartózkodásáról kevés további forrásunk van. Ezek egy része Tompa tanítói tevékenységéhez kapcsolódó hivatalos dokumentumokat közöl, kisebb részükben található adat a sárbogárdi köznemesség társaséletéhez kapcsolódó mesélésről. Ezek közül az egyik, Tompának egy húsz évvel későbbi, 1859-ben Sallay Pálhoz írott levele, amelyben Sallay kérésére (e levelet nem ismerjük) Tompa sárbogárdi élményeit idézte fel. E levelében az ekkor már hanvai lelkész Tompa újfent említi a mesélést:

¹⁰ Tompa Mihály Mészöly Gábornak. Sárospatak, 1839. április 9. *TMLev*, I., 14.

¹¹ Mészöly Klára a későbbiekben (1846) Miskolczy Szijjártó József tiszavárkonyi református lelkészhez ment feleségül, s Tompa még az 1860-as években is kerestette, amikor már nagybeteg volt és ifjúkori kapcsolatairól (pl. Böszörményi Katalin) is megemlékezett. *KÉKI*, 1912, 19.

¹² A sárospataki kollégisták 1830-as években megjelent *Parthenon* című zsebkönyveiről nem lehet szó, ezekben nem található tündérmese, illetve bármilyen mesei alműfajhoz tartozó szöveg. Ez egyébként nem is meglepő, hiszen az 1834-ben regéczi Breczenheim Ferdinánd cs. kir. kamarásnak és hitvesének, majd 1837-ben Kölcsey Ferencnek ajánlott kötetekben a fiatal literátorok poétikai képességeik reprezentációja során nyilvánvalóan nem az ekkor még a pusztá szórakoztatás eszközének tekintett és magyar irodalmi műfajként nem is igen létező tündérmeseszövegekkel kívántak volna bemutatkozni. A zsebkönyvekben tehát a kor műfaji skálájának mentén hősköltmények, novellák, epigrammák, balladák, románcok, rejtvény, himnusz, színművek és beszélyek, valamint „Oisián színi-költménye” szerepelnek. A szerzők között megtaláljuk Kazinczy Gábort, Erdélyi Jánost, a fiatalon elhunyt szerkesztőt Ormós Lászlót, Pap Endrét stb. (Tompa ezekben a kötetekben nem szerepel.)

„Emlékezem: minő fatális hidegben utaztam Sárospatakról Sárbogárdra, kezeimben vivén egy jó rakás szőlővesszőt, antecessor praeceptor társaim küldeményét valamelyik Mészöly urnak, kísérlet végett: lehetne-e Fehérmegyében hegyaljai bort produkálni hegyaljai venyigékből? De szenvedéseimet hamar elfeledtem Sárbogárdon, hol annyi őszinte derék emberre találtam. Gondolom, ott is megváltoztatta már az idő a régi vig, bizalmas, barátságos életet! Legkedvesebb házam volt idős Mészöly Gábor urék háza, s mily nagy örömmel olvasom Ön leveléből: hogy a derék családfő él és vig kedélyét mai napig megtartá. [...] Hát a derék házi asszony? a hozzájuk méltó számos fiak? akkor még növendék szép leánykájok Klárka? daliás katona fiok Farkas? Mennyit mesélgettem én ott a kályha mellett esténkint! a mint jól esik ezekre emlékezni: úgy fáj is egyszermind annak érzése: hogy minden megváltozik, minden elmúlik a világon.”¹³

E Tompától származó visszaemlékezéshez kapcsolódik egy még későbbi visszaemlékezés, amely arról ad hírt, hogy évtizedekkel később a sárbogárdi elit emlékezetében is élt még Tompa mesemondása. Mitrovics Gyula Tompa halála utána két évtizeddel, 1890-ben megjelentetett, *Adatok Tompa diákkorához* című cikkében az „Orbán József sárospataki tanár, Tóth Menyhért kaálkapolnai, Forgács Endre sárbogárdi, Olajos Pál [hernád]kaki, Terhes Pál rimaszombati ev. ref. lelkész uraktól” származó információkat összegezte (MITROVICS, 1890). Tompa 1838/1839-es sárbogárdi tartózkodására vonatkozóan így minden valószínűség szerint Forgács Endre sárbogárdi lelkész gyűjtésére támaszkodva a következőket írta Mitrovics:

„Bogárdon némelyek még most is emlékeznek az egyszerű praeceptorra, hogy mennyire szerette a gyermekeket. Uri házaknál félrevonult az oldalszobába; maga köré gyűjtötte a gyermekeket; egyet-kettőt térdeire ültetett, s elkezdett nekik mesélni, élénk fantáziával s szép, kellemes előadással, úgy hogy még a felnőttek is lábujjhegyen bementek abba szobába [!], odahúzódtak a Tompa háta megé, s lélekzetüket visszafojtva hallgatták a tündér regéket. A gyermekek is szerették s vonzódtak a mesélő 'bácsihoz'" (MITROVICS, 1890, 697.).

A felidézett esemény (1838–1839) és az emlékezés ideje (1890) között mintegy öt évtized telt el. A korabeli átlagéletkort figyelembe véve, feltehető, hogy ez idő tájt még valóban éltek Sárbogárdon olyan emberek, akik gyermekként (1830 körül születve) vagy akár ifjú felnőttként (1820 körül születve) tanúi lehettek Tompa mesemondásának. Mindhárom idézett

---

¹³ Tompa Mihály Sallay Pálnak. Hanva, 1859. február 18. *TMLév*, I., 307.

adat, Tompa közvetlen, illetve két évtizeddel későbbi visszaemlékezése, valamint a sárbogárdi öt évtizeddel később még élő emlékezet nemesi háznál történő mesemondásra utal. Tompa 1859-ben írott visszaemlékezésében sárbogárdi kapcsolatait felidézve a helyi nemesi családokat sorolja fel elsősorban,¹⁴ a helyi értelmiség tagjai (káplán, rektor) viszont már inkább csak említés-szinten (emlékek nélkül), a két orvos és Bisitz kereskedő anekdotikus szinten jelennek meg. Tompa emlékezetében tehát a sárbogárdi társaséletben a helyi köznemesség tagjaival való érintkezés volt az elsődleges; s visszaemlékezése szerint egyéves sárbogárdi tartózkodása alatt mesemondása gyakori volt, ideje: esténként, helye: Mészöly Gáborék házában, a kályha mellett, közönsége Mészöly Klárika. (A *kályha* említése felvetheti, hogy nem elsősorban *ősz-téli* estéken volt-e gyakoribb a mesemondás.) Az ötven évvel későbbi sárbogárdi emlékek *több úri házról* számolnak be, megemlítik a félrevonulást (*oldalszoba*), a mesemondás közönségeként elsősorban a nemesi családok gyermekeit nevezik meg, esetleges felnőtt közönséggel, kiemelve a segédtanító (illetve természetesen az emlékezés idején ekkor már nemzeti nagyjaink egyikének) kitűnő előadásbeli képességét, ami színvonala által akár felnőtt közönségre is hatást gyakorolhatott. A sárbogárdi emlékekben is a *tündérrege* kategóriája szerepel.

A Sárospataki Református Kollégium falusi, földműves-iparos családból származó, felsőbbéves kollégistájának mesemondása, amellyel a segédtanító ideiglenes állomáshelyén, a vidéki nemesi házaknál a társaséletből a maga részét kivéve a gyermekeket szórakoztatja (sem Tompa, sem a sárbogárdi emlékezők nem említik, hogy a gyermekeknek az *iskolában* mesélt volna Tompa),¹⁵ két szociokulturális közegben való mesehasználatról tudósít az 1830-as évekből, észak-kelet Magyarországról, illetve a Kelet-Dunántúlról. Egyfelől adalékul szolgál az egyébként is jó okkal feltételezett *kollégiumi* mesemondás meglétéhez, másfelől a mesének a *köznemesség* társaséletében elfoglalt esetleges helyéről is beszél. Ezek az adatok ebben az esetben felnőtt, iskolázott férfi mesemondásáról, illetve nemesi családok iskoláskorú gyermekeinek mesehallgatásáról tanúskodnak, ahol is az elbeszélte szövegek igen nagy valószínűséggel tündérmesék.

---

¹⁴ „Két Mészöly Gábor volt, egyik az ifjabb. Kegyed tisztelt családjára is hogyne emlékezném?! Ott laktam a kertőkben huzamos ideig, míg az iskolát építék, szivességökre igen élénken emlékezem [...] Velök átellenben lakott özv. Zsigrayné asszonyság Antal, János már nagy fiaival, ugyancsak onnan járt hozzánk iskolába abai származásu unokája Hajós Gusztáv. Tanítványom volt. Mészöly N... mérnök két fia, egyik Victor, – két szép kis kedves leányka: Mészöly Eszter és Laura. Közel az iskolához a pesti utról szoba hozott M. Dienes szinte Huszár családok, köztök két nőtlen testvér, az idősb nagy vadász, az ifjabb exgárdista magas, barna szép ember. A kávéház felé: akkori idősb Lelkésünk mérnök fia; Kenessey család. Horváth Náci nevű fiatal ember. Mindenre igen jól emlékezem! [...] Káplán volt akkor Kaszás Benjámin ceccei születésű. Rector: Horváth Dániel pápai deák. Hová lettek ezek? Volt egy lutheránus pap ösmerősünk is [...]” Tompa Mihály Sallay Pálnak. Hanva, 1859. február 18. *TML*ev. I., 307.

¹⁵ A hivatkozás hiánya azonban még nem zárja ki ennek lehetőségét.

Kollégiumi mesemondás

Magyar nyelvterületen az elsősorban protestáns kollégiumokban folyó mesemondásról a 18. század utolsó évtizedétől vannak adataink. Időrendben ezek közül az első az 1789-re datált, 1931-ig kéziratban maradt, feltalálási helyéről ún. *Sárospataki kézirat*os mesegyűjteményként ismert korpusz, amely 13 elbeszélő szöveget tartalmaz, ezek közül nyolc mese, öt rege (ezek németből való fordítások) mesei motívumokkal (*Három vándorló Királyfirul való Historia*, 2003, 75., 89–90.). E kéziratos mesegyűjtemény kimerítő filológiai vizsgálata mindeztidáig elmaradt, a kutatás jelenlegi állása szerint a meséket Szilcz István vasmegyeri (Szabolcs megye) földbirtokos írta/íratta le.

A következő tündérmese-adat Csokonai Vitéz Mihály nevéhez köthető, drámája, *A' méla Tempéfői*, 1793-ban íródott, ebben található meg az a tündérmese-részlet, amelyet a darab fikciója szerint a Szuszmir nevű kályhafűtő mond el a vidéki nemesi kúria egyik kisasszonyának felkérésére (és a mesemondás majd az eltérő – magasabb – kulturális nívón álló másik nemeskisasszony agresszíven kritikus hozzáállása miatt marad félbe). Sok töprengésre adott okot az a körülmény, hogy a népies költőként azonosított Csokonai a darabban a mesemondást ironikus kontextusba ágyazta. Az értelmezők a népi kultúra ilyen – a népies költő képébe nem illeszkedő – lebecsülését általában különböző érvekkel mentegetik. A magam részéről mégsem tudok eltekinteni attól, hogy megítélésem szerint a darabban valóban ironizálnak a mesei történeten, a mesei előadásmódon és a mesehallgatás igényén, ugyanakkor éppen ez a parodisztikus cél okozza azt is, hogy az élőszóval való mesei előadás esetlegességei a 20. századi folklorisztikai mesegyűjtések idejéig szinte páratlan módon megőrződnek a szövegben. A debreceni kollégista által az 1790-es évek első felében írott színdarabban a mesemondás színtere egy vidéki nemesi kúria (ez esetben – ha eltérő szinteken is – ismét a kollégiumi és a kuriális mesemondás/hallgatás összefüggéseire utalhatunk). A Csokonai-dramában szereplő tündérmese-töredék egyben az 1789-es Szilcz-féle gyűjtemény egyik meséjének variánsa is. A Csokonai kritikai kiadás jegyzetei szerint a Tempéfői-kéziratban a meseszöveg nem Csokonai, hanem más kéz írása, feltehetően Csokonai barátjává, Nagy Gáboré, aki viszont 1788 és 1790 között Szabolcs megyében dolgozott földmérési munkálatokon, s ennek alapján a kritikai kiadás kapcsolatot állapít meg a debreceni kollégiumi és a vasmegyeri kuriális mesemondás között (CSOKONAI, 1978, 288–289.).

Ugyancsak kéziratban maradt 1797-ből Virág Pál debreceni kollégista *Diáriuma*. Ebben olyan bejegyzések találhatók, melyek egyrészt mesék, hiedelemtörténetek, mondák címeinek tűnnek, másrészt egy mese-töredék is lejegyzésre került (*Mese a fekete világkerülő emberről*). A 19. század első évtizedeire vonatkozóan pedig Erdélyből van olyan adatunk, amely szerint az 1810-es évek második felétől a székelykeresztúri unitárius kollégium-

ban egy Hincsi nevű cigány foltozóvarga a kollégisták lábbelijeinek javítása közben pénzért vagy egyéb juttatásért mesélt (FARAGÓ, 1993).

Hozzá kell tenni, hogy e bő két évtizedre vonatkozó négy, meseismeretről beszámoló adat számszerűleg jelentősnek tekinthető, hiszen 1789-et megelőzően igen kevés adatunk van *tündérmese*-mondásról. A népkönyvek-ként megjelent szövegek (*Magelóna*, *Fortunatus* és egyebek) ismeretét nem azonosítom az élőszóbeli tündérmese-hagyományozással. A mesemondásra vonatkozó adatok hiánya ugyan nem okvetlenül jelenti azt, hogy ne létezett volna a szóbeliségben, esetleges kéziratok lejegyzésekkel megtámogatott mesehasználat, mindenesetre az adatok hiánya értelmezés szerint jelentheti azt, hogy ugyan létezett mesemondás, csupán ezt írásban nem rögzítették, ám jelentheti azt is, hogy azért nem rögzítették írásban, mert nem létezett.

Azok a visszaemlékezések tehát, amelyek a sárospataki kollégistának sárbogárdi nemesi házaknál való tündérmesemondásáról szólnak azért igen figyelemreméltóak, mert újabb adalékokat szolgáltatnak egy 19. századi, a paraszti kultúrán kívül is működő mesemondási gyakorlat meglétére.¹⁶

A *Népregék*, *népmondák* összeállítása: anyaggyűjtés és a megjelentetés előkészületei

Tompa tehát sárbogárdi segédtanítói éve után, 1839 márciusában tért vissza Sárospatakra. Az addig költői ambíciókról hírt nem adó kollégista ettől az évtől részt vett a kollégium neves önképzőkörének munkájában. Az 1840-es évtől kezdve, a húszas évei elején járó Tompa egyre több időt töltött távol Sárospataktól, mobilisabb lett, térbeli és társadalmi kapcsolatai is gyarapodtak. Az 1840-es évet házitanítóként töltötte a Miskolctól 12 kilométernyire fekvő (Hernád)katon, ahol Sisáry János földbirtokos elemista unokaöccseit és gyámfiait tanította. Emellett több ízben tartott prédikációt a helyi templomban, és az is tudható, hogy egy temetés alkalmával nagy hatású gyászbeszédet is mondott.¹⁷ Ekkor jelenik meg nyomtatásban első verse (*Póstadal*). Ezt követően Tompa pataki kollégistaként 1841 és 1844 között több jómódú család Sárospatakon tanuló fiainak nevelőjeként évközben Sárospatakon, a nyári szünidőben pedig tanítványai családjának birtokain

¹⁶ Egy ilyen hagyomány meglétét már Kovács Ágnes jelezte: KOVÁCS, 1980.

¹⁷ Tompa folyamodványát az iskolaszékhez és az egyházkerületi számvevőszékhez, melyben egyéves eltávozásához kér engedélyt, valamint a Sisáry János, illetve a Kovács Sámuel hernádkaki református lelkes által 1840 decemberében kiállított, Tompa oktatói-egyházi működéséről elismerőleg szóló bizonyítványokat közli NAGY, 1908, 295–297.

(Laskod,¹⁸ Ágcsernő,¹⁹ Selyeb) tartózkodott (MITROVICS, 1890, 694–697.).²⁰ Tompa Laskodon és Selyeben²¹ is összeállított egy-egy kéziratos, népszerű dalokat és népdalokat tartalmazó *Dalfüzért*.²² Szemere György házánál megismerkedett Tolcsvai Bónis Barnabás, nagyfalusi birtokos feleségével, Csebi Pogány Karolinával – 1846-ban megjelenő első kötetét, a *Népregék, népmondákat* neki ajánlja majd.²³

Tompa 1841-ben kötött mélyebb ismeretséget, később élete végéig tartó barátságot a vele egyidős Kazinczy Gáborral (1818–1864), Kazinczy Ferenc unokaöccsével, generációjuk egyik igen művelt, kiemelkedő retorikai-irodalomszervezői képességű alakjával, valamint a 15 évvel idősebb lasztóci földbirtokossal-költővel, Szemere Miklóssal (1802–1881). Bár a barátság-

¹⁸ 1841 nyarát Tompa Szabolcs megyében töltötte, Laskod község egyik birtokos nemes családjánál, a Jármayknál. Itt ismerkedett meg Böszörményi Katalinnal, akibe beleszeretett és akit végül mégsem vett feleségül. Böszörményi Katalin testvére, Böszörményi Károly Tompa egyik legközelebbi barátja volt, intenzív levelezést folytattak. VOZÁRI, 1881; MOLNÁR, 1969, 228–238.

¹⁹ Ágcsernő, ma Čierna, Kelet-Szlovákia, tóketerebesi járás.

²⁰ Nagy Sándor összeállította Tompa tanítványainak névsorát (ha nem is teljes a lista, mégis tanulságos a társadalmi érintkezés és a térbeliség tekintetében): „[Tompa] Csajkos István apagyai birtokos Ferencz, Gyula és Elek fiait tanította, kik a grammatikai osztályokba jártak s Jármay Lajos laskodi birtokos 6 éves fiát, Jenőt, mint első nemzeti osztályú tanulót. Az 1841/2. évben Boronkay Károly inferior syntaxistát s Kállay István és Kálmán nemzeti osztályú tanulókat. 1842/3-ban Klobusitzky András ágcsernői birtokos László és István fiait, kik közül az első a szónoklati, a másik a költészeti osztály tanulója volt. Az 1843/4. évben Szemere György lasztoméri birtokos Gyula (grammatista), Géza és Béla (I. nemz. oszt.) fiait s özv. Komáromy Lászlóné gróf Beleznay Júlia selyebi földbirtokosnő Sándor fiát, mint 15 éves publicust s vele Csengeri József tanárnál együtt lakott.” NAGY S., 1908, 297–298. Kéki Lajos szerint Szemere György fiai mellé – egzisztenciális problémáin való segítségképpen – Szemere Miklós (György öccse) ajánlotta Tompát nevelőnek. KÉKI, 1912, 27.

²¹ „Selyeben lakott a Péchyekkel rokon Komáromy Lászlóné gróf Beleznay Júlia földbirtokosnő, a Torna megyei főispán fiatal özvegye. Tompa Mihály gyakran kirándult ide. Selyebhez szerelmi emlékek is fűzték, amelyek költeményeiben is tovább élnek. *Dalfüzérének* bővítésére itt gyűjtött, s írt is dalokat. Az 1843. év nyarát és a téli szünidőt is a grófné kastélyában, Selyeben töltötte. 1843–44 telén Szemere György lasztoméri birtokos három fiával együtt Tompa tanítványa a grófnő fia, Komáromy Sándor is. A Komáromy és a Péchy család kapcsolata sok családi találkozási alkalmat. Valószínű lehet az is, hogy Komáromyék hatására kérte fel id. Péchy Tamás 1843 júniusában Sárospatakon fiai mellé nevelőnek a költőt.” POZBAI, 1993, 236.

²² A laskodi *Dalfüzért* (amely feltehetően nem tartalmazott kottákat) Böszörményi Katalinnak ajánlotta Tompa. VOZÁRI, 1881. A második, Selyeben készült, 1844-ből származó kottás *Dalfüzért* Pogány Péter és Tari Lujza adták ki. TOMPA, 1988.

²³ „Az ajánlás szövege: „Tekintetes Tolcsvai Bonis Barnabásné, Született Csebi Pogány Karolina Asszonynak. A nemzetiséget és irodalmat melegen pártoló lelkes honleánynak, tisztelettel.” Pogány Karolinához Tompa több verseit is írt (*Levél Pogány Karolinához, Bónis-Pogány Karolina szellemének*). Az 1855-ben elhunyt asszony száz hold földet hagyott végrendeletében Tompa fiára, de a végrendelet ezen passzusát érvénytelenítették (Tompának mindkét fia gyermekként meghalt). Pogány Karolina gyászszertartásában Erdélyi János is közreműködött. Pogány Karolináról lásd még: KÉKI, 1912, 29.; MOLNÁR, 1969, 239–244.

nak egyik fél részéről sem a „mese-ügy” iránti elköteleződés volt az alapja (a legkisebb mértékben sem), e helyt talán mégsem érdektelen megjegyezni, hogy Kazinczy Gábor a 19. századi magyar mesével való foglalkozás egyik méltánytalanul elfeledett, kiemelkedő alakja. 1837-től kezdve több tucat idegennyelvű mesét fordított le magyarra (DOMOKOS, 2007a), Toldy Ferencsel közösen kiadta Gaál György kéziratban maradt meséinek egy részét magyarul (1857–1860), egymaga kiadta Kazinczy Ferencnek 1825-ben készített s kéziratban maradt fordítását Mailáth János *Magyarische Sagen und Maerchen* című művéről (1864),²⁴ végül az 1850-es évek végétől haláláig maga is gyűjtetett igen nagyszámú, ezidáig javarészt kiadatlan népmesét lakóhelye, a Borsod megyei Bánfalva térségében (DOMOKOS, 2007b). Az 1860-as évekből arra is van adatunk, hogy Kazinczy Gábor Tompa Mihály segítségét kérte egy meserészlet magyarra fordításához.²⁵ A költő Szemere Miklós pedig a költő-meseíró Szemere Krisztina (1792–1828) és a Tompának nevelői állást adó Szemere György öccse, sógora az esztétakritikus, Szemere Pál (1785–1861) volt, akinek folyóiratában, a *Muzáron*, *Élet és Literaturában* jelentek meg 1829-ben az első magyar nyelven kiadott, irodalmi nyilvánosság elé szánt mesék, s ugyanő közölte a mesékre vonatkozó kritikákat is 1833-ban (GULYÁS, 2005a, 2006).

Tompa Mihály tehát költői műveivel 1840-től jelent meg a nyilvánosság előtt. Ezek a szövegek a kor különböző divatlapjaiban, folyóirataiban láttak napvilágot, és környezetében hírnevet biztosítottak a kollégistának. Ezen túlmenően literátus körökben országos ismertséget hozott számára az is, hogy előbb az *Athenaeumban* publikált, majd 1843-tól a három vezető divatlap (*Életképek*, *Pesti Divatlap*, *Honderü*) jelentette meg írásait. Az igazi áttörést, országos hírnevet (és valódi könyvpiaci sikert) azonban első köteté, az 1846 elején megjelenő *Népregék, népmondák* hozza meg Tompának.

---

²⁴ Kazinczy Ferencnek a Mailáth németnyelvű gyűjteményéről 1825-ben készült fordítása (*Első átdolgozás és Tisztázat*) megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (MTAK K 626., 627.). Kazinczy Gábor négy évtizeddel később, a kiadás során minimális helyesírási eltérésektől eltekintve betűhíven adta közre Kazinczy Ferenc fordításának tisztázatát. Erről lásd DOMOKOS–GULYÁS, 2007.

²⁵ „Nem tudnád-e e négy sort lefordítani? Rím nem kell, tehát professionatus mesterembernek könnyen mehet. Mondlicht von den Hüften schimmert / Sonnenlicht von Kopfes Wölbung / Hand ist golden von Gelenkaen / Fuss vom Knie an reines Silber. Mesében jó elő, azért legegyszerűbben, vagy s’il vous plait, ’népiesebben’ adandó.” (Kazinczy Gábor Tompa Mihálynak. Bánfalva, 1863. július 2. előtt *TMLev*, II., 20.) Tompa két megoldást is adott: „A verset igyekeztem lefordítani; igen is hajlandó magyarban rimessé válni, s úgy hiszem: a mese nem is bánja, hogy rímel. Tehát: Hold fénylik a csipejéről, / Nap a feje tetejéről; / Keze: arany, könyökétől, / Lába: ezüst, a térdétől. Vagy / Hold fénylik a csipejéről, / Nap sugárzik a fejéről; / Keze: arany, könyökéig, / Lába: ezüst, a térdéig. / Az utolsó sorban nincs visszaadva a reines, de nem is szükséges, mert az aranynak sincs epithetona a 3-ik sorban. A sormetszetek megvannak s tán maradhat.” (Tompa Mihály Kazinczy Gábornak, Lénárdfalva, 1863. július 2. *TMLev*, II., 20–21.) A versbetétes mese végül finn meseként jelent meg 1864-ben a *Koszorúban* (II. évf. I. félév 4. sz. január 24. 89–90.) a két fenti versváltozat közül a másodikkal. DOMOKOS, 2007a, 144.

A *Népregék, népmondák* című kötet 30 elbeszélő költeményt tartalmaz. A kötetben szereplő szövegekre vonatkozó első adatok 1844 elejéről származnak. A sárospataki Nyelvmívi társaság megszűnte után létrejött Szépműegylet tagjaként Tompa 1844. február 11-én olvasta fel az egylet ülésén a *Csörsz árka* című művét, egy hónappal később, március 17-én pedig ugyanitt a *Halász és az aranyhalat*. Mindkét elbeszélő költemény szerepel az 1846-ban megjelent kötetben is. A Szépműegylet év végi záróünnepén, 1844. július 16-án, Tompa a *Csörsz árkat* szavalta el ismét, mivel az februárban oly nagy tetszést aratott (MITROVICS, 1890, 697.; NAGY, 1908, 300.). A *Csörsz árka* az első olyan szöveg az 1846-os néprege-kötetből, amely ezt megelőzően nyomtatásban is megjelent, 1844-ben az *Aradi Vészlapok* közölte.²⁶ Ami Tompa forrásait illeti, míg 1844–1845-ös eperjesi tartózkodásához kapcsolódóan több ilyen adat is rendelkezésünkre áll, addig borsod-zempléni tárgyú regéinek információforrásairól szinte semmit nem tudunk (*A pártatolvaj* című mű kivételével, amelyhez az anyagot Lévay Józseftől kapta, erről lásd alább). Tulajdonképpen a Tompa-szakirodalom erre vonatkozólag azokat az általános információkat hagyományozta tovább automatikusan, amelyeket Tompa műveinek 1885-ös kiadása során Lévay József megemlített:

„Ez elbeszélések tárgyait Tompa még mint pataki deák gyűjtögette közelebbi s távolabbi ismerősei körében. Jó szolgálatot tettek erre nézve deákczimborái, kik ünnepekre, szünidőkre eltávozván, hozták neki különböző vidékekről a népregéket. Legnagyobb részt azonban mind a Duna-Tisza közti fel-földről valók [...] Levélben is tudakozódott ilyesek után, kikötvén, hogy a nép azokat valósággal regélje s a történet bizonyos helyhez fűződjék. Szerette, ha ilyenkor a hely rajzát is adta az illető küldő, hogy minél hívebb képet nyujthasson. A helyek nagyrésztét azonban maga is színről-szinre ismerte. Azok közelében élt, vagy éppen azokon a helyeken. Néha más előadása után is teljes hűséggel és elevenséggel szinez.” (TOMPA, 1885, 350.)

A történetek tehát három forrásra mennek vissza Lévay szerint: egyrészt a falun nevelkedett Tompa gyermekkorától hallhatott ilyeneket, másrészt, és ez már tudatos gyűjtésre vall, kérése alapján diáktársaitól is kapott szóban vagy írásban anyagot.²⁷

Nem tudni, hogy már Sárospatakon felmerült-e egyfajta tematikus ciklus kialakításának terve, mindenesetre pár hónappal később, 1844 őszén már világos, hogy Tompa *műfaji* kísérletet folytat. Tompa 1844 július végén Bártfára utazott, ahol a fürdőben kezelte magát (feltételezett tüdőbaja ellen), majd Patakra visszatérve letette hiányzó vizsgáit. Ezután újfent neve-

²⁶ *Aradi vészlapok*, kiadta Császár Ferenc. Pest, 1844, 330. – TOMPA, 1914, 413–414.

²⁷ Tompa borsodi vonatkozású regéit lokalizálta és csoportosította: CSORBA, 1966, 28–29.

lői állást vállalt, ezúttal Péchy Tamás, Abaúj megyei főszolgabírónál, Alsó-Kázmárkon. 1844 szeptemberében Tompa a Péchy-fiúkkal együtt Eperjesre utazott és 1845 júniusáig ott tartózkodott, mivel tanítványai, Péchy István és Tamás a sárospataki református kollégium után az eperjesi evangélikus kollégium hallgatói lettek (NAGY, 1909; MÁRIÁSSY, 1902; POZBAI, 1993). (Tompa időközben feltehetően Eperjesen tisztázta le selyebi *Dalfüzérét*, amely azután a Péchy-családhoz került, TOMPA, 1988, 94–95., 98–99.; POZBAI 1993, 246.)

1844 novemberében Tompa a nála hét évvel fiatalabb, 19 éves Lévay Józsefnek (1825–1918) írt levelet Eperjesről Miskolcra, s e levélben már néprege-írási tervéhez kért segítséget:

„Kegyednek én Eperjesről, e tótszellemü városból írom e sorokat, – hová sorsom üzött s szeptember óta tart; s ime e sorokban is kérelem fekszik.

Én jelenleg népregek írásában koptatom tompa fejszemet; de anyagok hiányával vagyok, – ez kissé furcsa ugyan Öntől kérni, ki maga is földolgozhatja, – s pedig csinosan mint már bebizonyítá²⁸ – De én nem úgy veszem a dolgot; a *népregéket* a *nép* beszéli; ezek tudják, – s így egy vagy más író egyedáruságot (monopoliumot) vele nem üzhet; egyenlő joga van akár hatnak egyszerre kidolgozni. – *Bánk bánt* drámában, beszélyben, balladákban feldolgozták már; Hunyady Lászlót és még száz témát; s kérdés: volt-e egyenlő joga mindeniknek? felelet igen! közös kútfő a história melyből mindenkinek szabad meríteni. – Dobozy Kisfaludy Kölcsey – – – de minnek több példa!²⁹

Ily szempontból indulva ki; bátorkodom Önt kérni: küldjön nekem pár néprege anyagot, hiteles leírással, a helység nevét s más mellékkörülményeket; s dolgozza Ön is ki ha tetszik, – egyikünk sem fog plagiummal vádoltatni. – Igen megköszönném ha ön kérésemet teljesitené, – s különösen *Kakaskőről* írna,³⁰ – melyet már Tóbiás Danyi³¹ kidolgozott, de az mit se tesz!

Irjon Ön miskolci híreket bőven; s 20-ik december legyen szives válaszolni. Egyéberánt Isten áldja meg.³²

A néprege-szüzsék (helyhez kötött történeti tárgyú monda) iránti kérelmet megelőző felütés, a levél kezdete, Tompa tartózkodási helyének leírása talán azt a célt szolgálja, hogy implicit magyarázatot adjon a kissé ké-

²⁸ Lévay József 1843-tól publikált országos lapokban.

²⁹ Kölcsey Ferenc: *Dobozi* (1821), Kisfaludy Sándor: *Dobozy Mihály és hitvese* (1822).

³⁰ Kakaskő feltehetően a Borsod község menti földvárra utal (ma Édelény része). *Révai Nagy Lexikona*, 1911, III., 583.

³¹ Tóbiás Danyi (feltehetően Tóbiás Dániel) kapcsán egyelőre nem találtam adatokat; nem tudom, kire vonatkozik Tompa utalása.

³² Tompa Mihály Lévay Józsefnek, Eperjes, 1844. november táján? *TMLév*, I., 40–41.

nyelmetlennek érzett (a túlmagyarázás legalábbis erre utalhat) költőtársi kérésre. Eperjesről két információt tart közlésre érdemesnek Tompa, egyrészt, hogy az „tótszellemű” város, másrészt a „hová sorsom üzött” kitétel is kényelmetlenséget, elégedetlenséget, kényszert sugall. Ezen ábrázolással ellentétben később Tompa élete egyik legtermékenyebb és legpozitívabb időszakaként emlékezik vissza eperjesi tartózkodására, a társas élet, intellektuális kapcsolatok, irodalmi alkotás vonatkozásában. Hozzátehető, hogy Eperjes kultúrcentrum volt,³³ azokhoz a településekhez képest pedig, ahol addig Tompa megfordulhatott (falvak, vidéki kúriák), mindenképpen kiemelkedő színvonalú kulturális intézményrendszerrel és intellektuális élettel bírt.³⁴ A levelet Tompa a „magyar szellemű” Borsodba, a 30 ezer lakosú Miskolcra írja. Az önironikus-metaforikus fakitermelő/fafeldolgozó téma-megjelölés („népregék írásában koptatom *tompa fejszémét*”), és a feldolgozandó történetek/szüzsék hiánya mint probléma, végül maga a kérés szokatlan, különös voltának érzékelése (amit tehát menthet az, hogy a levélíró egy „tótszellemű” városban, elégtelen forrásadottságok mellett kénytelen élni – bár, mint az alábbiakban látni fogjuk Tompa 1846-ban megjelenő kötetében igencsak jelentős az Eperjes-környéki helyekhez kötődő történetek száma, ami az anyaghiány problémájának némiképpen más megvilágítást ad) helyezi kontextusba a szóbeliségben élő történetek irodalmi feldolgozásából adódó szerzőiség kérdését, amely, az argumentáció terjedelméből ítélve, Tompa egyik fő problémája.

A levél éppen ezért igen tanulságos folklorisztikai szempontból, hiszen ehhez hasonlóan kifejtett érvelést az írásbeliségbe áthelyezett, szerzői névvel ellátott szóbeli kulturális termékek vonatkozásában alig ismerünk a korból. Tompa gondolatmenete szerint tehát a népregéket egyfelől *írják* (példa erre az olyan szerzői nevek felsorakoztatása mint a magáé, Lévyé, Tóbiás Danyié), másfelől *a nép beszél, ezrek tudják* (vagyis a társadalom alsóbb osztályai által kollektíven ismert-használt, a szóbeliségben élő műfaj). A népregék kétféle használata közül (*írják – beszélik/tudják*), úgy tűnik, az

³³ „Eperjes: Sáros vm. szab. kir. v. 5604 romai, 793 g. kath., 1158 evang., 48 ref., 82 zsidó lak., összesen 7685. [...] Fekvése felette gyönyörű; részint csinos kertek, részint szántóföldek, virágos rétek, erdők, majd dombok és hegyek veszik körül. Kő-fallal be van kerítve; utcái tágosak, kövezettek, szép épületekkel dicsekesznek, mellyek közt nevezetesebbek: kath. paroch. templom; a jesuiták hajdani temploma; a g. kath. székes-egyház melly azelőtt minoritáké volt; a Sz.-Ferencziek zárdája, a szép megyeház, az evang. colleg. négyszegű épülete; gyalog kaszárnya, sat. Itt van egy g. kath. püspök lakása, virágzó evang. collegium, és katolikus gymnasium a Sz.-Ferencziek felügyelése alatt; fő polg. iskola, könyv-nyomda, kör- és árvaház, fejér cserépedény-gyár.” FÉNYES, 1851, I., 305.

³⁴ „A fiatal költő Eperjesen művelt s az irodalom iránt fogékony baráti kört talált. A kollégiumi Magyar társaság, melyet Pulszky Ferencz, Henszlmann Imre s más jeles növendékek 1827-ben alapítottak s a melynek Sárosi Gyula, Vahot Imre, Wachott Sándor, Szakál Lajos, Nagy Ignác, Irányi Dániel, Hunfalvy János, Kerényi Frigyes s mások jeles tagjai voltak; igen sokat tett Eperjes magyarosítására s az irodalom iránti mélyebb érdeklődés felkeltésére. Első barátja Irányi István, Irányi Dánielnek, a későbbi jeles függetlenségi politikusnak öccse lett.” NAGY, 1909, 304.

írásbeli a másodlagos, származtatott forma, hiszen a megíráshoz elengedhetetlen a szóbeliségben élő történetek ismerete, a szóbeliségben élő történetek (népregék) mintegy (nyers)anyagul szolgálnak a megmunkáláshoz, megformáláshoz (kifaragáshoz: amint azt a *tompa fejsze* kép implicálja), illetve a *kidolgozáshoz*, *feldolgozáshoz*, aminek révén az írásbeli néprege létrejöhet. Ezen igék használata viszont azt is implicálja, hogy a szóbeli néprege valóban (nyers)anyagként szolgál egy ilyen vállalkozásban. Kérdés, azt is implicálja-e egyben, hogy a nyersanyag alsóbbrendű a megmunkált formához képest? Alaktalan-e az anyag? Ezt nem tudom eldönteni, de a nyersanyag/feldolgozás metafora használata jól illeszkedik a korszakban a népköltészet–irodalom kapcsolatára alkalmazott metaforák közé (MILBACHER, 2000, 43–50.). Az anyag megmunkálása, a feldolgozás többféle lehet (több mester ugyanabból a rendelkezésére álló anyagból más-más terméket hozhat létre). Tompa fő problémája, hogy egyik lehetséges műfaji konkurenséhez kell fordulnia nyersanyagért, és éppen amellett érvel, hogy az anyag nem kisajátítható senki számára, szabadon hozzáférhetőnek kell lennie, bár e (kényszer)helyzetben (Eperjesen, a tótszellemű városban) ő éppen az anyagtól van elvágvva.

A *néprege* szó e levélben világosan történeti mondát jelöl és nem (tündér)mesét, hiszen Tompa így pontosítja kérését: „küldjön nekem pár néprege anyagot, hiteles leírással, a helység nevét s más mellékkörülményeket [...] s különösen *Kakaskőről* írnia”. A történet lokalizálása és a mellékkörülmények feltüntetése egy tündérmese esetében érdektelen lenne, hiszen a tündérmese (még ha ennek elterjedésében is megfigyelhetőek regionális sajátosságok) hangsúlyozottan fiktív térben és időben játszódik, míg a monda esetében (és Tompa egész költői kísérletében) igen nagy szerepet játszik az a folyamat, amelyet Takáts József nyomán „tér és idő nemzetiesítése” elnevezéssel illehetünk (TAKÁTS, 2004), vagyis a történetek „lehorgonyzása” a (jelenlegi) nemzeti tér és (múltbeli) idő egy-egy pontjához.

Mivel általánosan, kollektíve ismert és használt elbeszélésekről van szó, érvelését erősítendő Tompa irodalmi analógiát hoz fel: a szóbeliségben általánosan élő történetek éppúgy felhasználhatóak, amint a történelmi kútfők, vagyis a szóbeliségben élő történeti elbeszélések, valamint az írásbeliségben rögzített történeti elbeszélések (Bánk bán, Hunyadi László) egyenlően, demokratikus hozzáférést lehetővé téve szolgáltatathatnak anyagot az irodalmi alkotás számára, amint azt irodalomtörténeti példákkal (Kisfaludy Sándor és Kölcsey Ferenc 1820-as években írott műveire hivatkozva) igazolja. Figyelemreméltó ugyanakkor két momentum: egyrészt az a körülmény, hogy Tompa ennek az érvelésnek egyáltalán szükségét érzi, másfelől az, hogy az egyenlő hozzáférés paradox módon éppen ebben az esetben számára nincsen biztosítva, mivel bizonyos történetek helyekhez és régiókhoz kötve léteznek, ezért e szöveghagyományhoz a Miskolcon élő Lévaynak van hozzáférése. Az *egyedáruság*, a *jog*, az *egyenlő jog* kifejezések használata ugyanakkor mintha egyfajta piactudományi kontextusba helyezné a

szövegtermelési folyamatot, olyan demokratikus és egyenlő hozzáférhetőséget feltételezve, ahol a nyersanyag felhasználása szabad, a megformálást pedig képességeik szerint többen is véghezvihatik. A *plágiummal vádoltatás* kifejezés használata mindamelllett olyan, a szövegtermelést alapvetően befolyásoló szerzői jogi megfontolásokat takar, amelyek az irodalomra vonatkoztatva is csak az 1820-as évektől merültek fel. A plágium fogalmának érvénytelenségét e speciális esetben, a szóbeliség szöveg hagyományának felhasználása során, levele végén Tompa kettős gesztussal jelzi újfent: egyrészt tehát javasolja Lévainak, hogy a küldendő anyagot maga is dolgozza ki irodalmi műalkotásként, másrészt a kérésében külön említett, Kakaskőről szóló történet kapcsán utal a történet már meglévő irodalmi feldolgozására, és ennek szempontja szerinti irrelevanciájára („melyet már Tóbiás Danyi kidolgozott, de az mit se tesz!”).

Kérdés mindezek után, mi biztosítja a *nép* előtaggal megjelenő irodalmi műfaj keretei között kidolgozott elbeszélés hitelességét? Bár Tompa erre nem tér ki, de minden valószínűség szerint az, hogy a feldolgozott történet ne a költő fikciója legyen. A forrás változhat, lehet a szájhagyományban élő történet, és lehet írásban rögzített szöveg. Tompa 1846 után írott történeti epikája nagyobbrészt írott történeti munkákból vette forrását (TOLNAI, 1906). Nyomtatásban megjelent és a szóbeliségben élő történeteket egyaránt felhasznált Tompa, bár, mint azt az alábbiakban látni fogjuk, ebben az időszakban utazásai során, kapcsolatrendszerét mozgósítva, ismerőseitől szóban és levelezés útján igyekszik megfelelő, vagyis a *szóbeliségben* elterjedt történeteket gyűjteni. Vagyis, mintha ezen elbeszélő művek és műfaj esetében kimondatlanul is ahhoz hasonlatos *epikai hitelt* kívánna biztosítani, mint amelynek szükségességére a későbbiekben Arany János eposzírásai problémák kapcsán többször és oly árnyaltan reflektált.³⁵ A költői lelemény tehát nem terjed ki a szüzsére, hanem csak a kompozícióalkotásra és a stilisztikai, poétikai megformálásra. Ezek a történetek ugyanakkor nem általánosan, az egész nemzeti olvasó (és nem olvasó) közönség számára ismertek, hanem egy-egy régióhoz, kistájhoz kapcsolódnak (ezért lehetnek majd az olvasóközönség két potenciális csoportja számára is revelatívak: azok számára, akik ismerik e történeteket, a ráismerés és a kötődés, azok számára pedig, akik nem ismerik a történeteket, a felfedezés élményét nyújthatják).

Tompa 1846-os kötetének (legalább) két darabja tehát 1844 tavaszán már elkészült (*Csörsz árka*, *Halász és aranyhal*) és Sárospatakon szűkebb nyilvánosság előtt sikert aratott, 1845 őszén Eperjesen pedig már ciklust terve-

---

³⁵ „De már (valószínűleg) legelső könyvkritikájában, egy töredékben maradt s majd csak posztumusz megjelent eposzbírálatban, mely Dózsa Dániel *Zandirhám* című 'székel hősköltemény'-éről (1858) szól, [Arany] tisztán meghúzza a határt kétféle hitelesség között. »Van ugyanis történeti hitel, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkülönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a költői cél engedi, makacsúl tapad.«” DÁVIDHÁZI, 1994, 169.

zett írni népregékből, amelyhez anyagot kért ismerőseitől. A korszak három fő divatlapja közül 1845 májusában az *Életképek*ben látott napvilágot a *Sülyedés* című műve (néprege műfajmegjelöléssel), amelyhez az *Életképek* szerkesztője, Frankenburg Adolf az alábbi szerkesztői megjegyzést fűzte, a néprege kapcsán általánosabb műfaji kritériumokat is rögzítve:

„Ki a' népeletet ismeri: tudni fogja, hogy az szebbnél szebb népdalok és regék forrása; amazokra csak nem rég, ezekre pedig maig sem fordítatott kellő figyelem. Írnak nálunk népregéket, de azok nagy részében nincs köszönet! A' magoktól gondolt versekbe ütött mese fölibe oda bigyesztik e' szót: *néprege* 's – megvan! Sokan, ha a' néptől kölcsönzik is a' tárgyat, azt annyi hűhóval adják, annyi dagályos cafrangokkal sallangozzák be, hogy ha a' jámbor pásztor-ember, ki nagyapjától tanulta a' regét 's kitől a' feldolgozó hallotta, elolvasná, egy szót sem értene az egészből. – Mert főkellékei a' talpraesett népregének ezek: a) Hogy a' nép ajkáról vétessek. b) Helyhez legyen kötve, pl. Kisfaludy Károly 'Bandi'-ja, és c) Népszerűleg dolgoztassék ki. – Örömmel hallottuk, miszerint az itten közlött jeles néprege szerzője ekkép gondolkozván a' költeménynek ezen egyik legfigyelemre méltóbb ága fölött, egy jókora kötet népregét írt össze 's azt világ elibe bocsájtani szándékozik. Nem kételkedünk, hogy valamint a derék költő ezáltal érezhető hiányt fog a' költemény e' nemében eddig nem igen gazdag literatúránkban pótolni: úgy találkoznunk fog vállalkozó könyvárusink közt olyan, ki az eléggé dicsegetesen ismert fiatal költő műveit kiadandja. Szerk.”³⁶

E frappáns jegyzetében Frankenburg először is a népköltészetet két fő csoportra osztja, a dalokéra, illetve a regékre, ami két *műfaj* kijelölésének tűnik, de talán megfeleltethető a lírai, illetve az elbeszélő műnemnek is, és minden későbbi adattal egybevágóan megállapítja, hogy a népköltészet iránti érdeklődés, ha volt ilyen egyáltalán, akkor a folklóralkotások közül a líraiakat preferálta. Ezek után rögzíti a néprege-írás mint *irodalmi* hagyomány meglétét, majd azonnal kritizálja is e szövegtermelés mikéntjét. A kritika szerint a korábbi irodalmi népregék két fő problémája az, hogy (1) maga az elbeszélte történet a szerző invenciója („magoktól gondolt”; a *mese* itt 'szüzsé' értelemben szerepel természetesen), így nem rendelkezik a kollektív és generációkon átívelő használat révén biztosítható hitelességgel (Frankenburg viszont magától értetődőnek veszi, hogy az írott néprege *verses* formájú: „versekbe ütött [...] mese”). Másrészt (2) ha a tárgy az alsóbb társadalmi osztályok szóbeliségéből származik is és közforgalomban van, az irodalmi művé alkotás során a kompozíció, nyelvhasználat vagy a stilisztika

³⁶ *Sülyedés: Életképek* 1845. május 24. III. köt. I. félév. 21. sz. 668–670., Frankenburg Adolf szerkesztői jegyzete a 668. lap alján.

tika szintjén olyan szerzői változtatások történnek rajta, amelyek a történetet felfelé stilizálva elidegenítik eredeti használóitól („dagályos cafrangokkal sallangozzák”), az egyszerűség és naivitás stíluskövetelményével ellentétben. Frankenburg gondolatmenete szerint az irodalmi néprege tárgya a szóbeliségből származik, generációkon át hagyományozódik és a vidéki agrárnépességhez kötődik („a jámbor *pásztor*-ember, ki *nagyapjától tanulta* a regét s kitől a *feldolgozó hallotta*”).³⁷ Érdekes ugyanakkor, hogy Frankenburg az irodalmi néprege visszacsatolása kapcsán lehetséges három fokozatból, hogy tudniillik (1) egyáltalán eljut az a sajtótermék, amelyben a szöveg megjelent a pásztoreMBER adatközlőhöz, aki azt (2) elolvassa és (3) megérti, a megértést tagadja határozottan, az előző kettő fázist viszont feltételes módban hagyja, holott mindkettő – a pásztoreMBER amint az irodalmi népregéket közlő szépirodalmi folyóiratot/divatlapot/verseskötetet *forgatja* és *olvassa* – meglehetősen valószínűtlen szituációnak tűnik az 1840-es évek Magyarországn.

Ezek után Frankenburg Adolf definiálja a helyes irodalmi népregét, három fő szempontot adva meg: (1) folklór eredet, (2) a szüzsé lokalizáltsága, (3) népies nyelvhasználat és stílusregiszter. A második kritérium jelzi egyértelműen, hogy a mai értelmű *történeti (lokális) mondáról* van szó (a másik kettő ismérv általában az irodalmi népiesség bármely műfajú alkotására vonatkoztatható). A második számú műfaji szempont, a történet lokalizáltsága kapcsán Frankenburg helyeslően említi meg az irodalmi rege-hagyományból egy művet, mégpedig a korábbi generáció vezéralakjának, Kisfaludy Károlynak *Bandi* című elbeszélő költeményét, amely egy helynév-magyarázó népies szerelmi történet.³⁸ Ezek után Tompa művét Frankenburg olyan alkotásként értelmezi, amely megfelel mindhárom kritériumnak, s miután bejelenti azt is, hogy nem egyedi esetről van szó, hiszen kötetnyi hasonló alkotásról tud ugyanezen szerzőtől, ennek tényét hiánypótló irodalmi eseményként üdvözlöi, s a kötet megjelenését szorgalmazva annak lehetséges könyvpiaci értékét is kiemeli, ami legalább ilyen biztató ötlet lehetett a szerző számára is (tudniillik az, ha a három vezető pesti divatlap egyikének szerkesztője nyilvánosan deklarálja, hogy a néprege-kötet megjelentetése fontos irodalmi esemény lenne).

Akárcsak Tompa Lévayhoz írott levelében, Frankenburg szerkesztői jegyzetében sincsen – a mai olvasó számára szokatlan módon – elkülönült terminus a szerzői névhez köthető, írásbeliségben létrejött „néprege”, illet-

³⁷ Kiemelések – G. J.

³⁸ A szüzsé: A népies öltözékű szőke Bandi („Bunda vállán, s bús fején / Pántlikás új bárányapka”) megkéri Örzse kezét, aminek szerelmese örül, ám a lány anyja kikoszarazza, mondván: „Jőj, ha gazdag léssz, megint.” Bandi ezután a Duna mentén bolyong elkeseredve, leszáll az éjszaka, kitör a vihar, Bandi a folyóparton alszik. A vihar süvegét elsodorja. Hajnalban a vízparton találja meg, aranyfövennyel átitatva. A hős pár napig gyűjti még süvegében az aranyport, majd visszatér kedveséhez, aki immár az övé lehet. A boldog megoldás és a lakodalmi leírása után a költemény a következőképpen zárul: „Így lett boldog szőke Bandi, /És hol ő kincshez jutott, / Kies partján a Dunának / Majdan falú támadott; /Most is Aranyosnak hívják, / S szép menyecskék, fűrge lányok / Még aranyport mosnak ott.”

ve a szóbeliségben létező, szerzői státussal fel nem ruházott néprege számára, mindkettőre egyaránt a *néprege* szót alkalmazzák. A két típusú néprege között leginkább szintagmák részeként tesznek különbséget: a (szerzői) népregét *írják* (több szerző is írhat ilyet), a (szóbeliségben élő) népregét *mondják/beszélik* (a nép). Míg a mai olvasó-értelmező a szépirodalom részeként olvasható, *néprege* műfaji megjelölésű alkotások esetében a *néprege* szót legalábbis idézőjelbe tenné (hiszen a mai szövegértés szerint, ami szerzői névhez társul, és ami az írásbeliségben, irodalmi szöveghagyományokhoz, poétikai formákhoz illesztve jött létre, az eleve nem lehet valódi népköltészeti, legfeljebb *népies*, a *népköltészetet imitáló* költészeti termék), addig ilyen távolságtartás, különbségtevés a korban általában nem érzékelhető. A mai szövegalkotói-befogadói tudat számára a folklór és az irodalom világosan elkülönülő rendszereket alkotnak, az 1840-es években s azt megelőzően azonban ez nem feltétlenül volt így. A *néprege* terminus használata, amelyben az irodalmi műfajra alkalmazott *nép-* előtag nem okoz problémát, egyrészt a nép által használt, hagyományozódó szövegtípusokat (mint feldolgozható/feldolgozandó anyag), másrészt bizonyos stilisztikai elvárásokat fed, harmadrészt a felléptetett szereplőknek is ajánlatos népi karaktereknek lenniük. A szerkesztői jegyzet érvelésének tárgya egyértelműen az irodalom keretein belül megjelenő néprege (vagyis az irodalom és a *néprege* megnevezés között Frankenburg sem érez ellentétet).

A *Sülyedés* és mellette Frankenburg Adolf figyelemfelkeltő jegyzete, Tompa művét és műfaji kísérletét elismerő kommentárja az *Életképek* 1845. május 24-ei számában jelent meg. Öt nappal később a továbbra is Eperjesen tartózkodó Tompa az alábbi, főként népregéit érintő levelet írta Lévay Józsefnek, Miskolcra.

„Igen jól emlékezem reá: hogy egyik levelében szives volt nekem jövőre, néprege anyagokat ígérni. Együttlétünk alatt, mely igen is rövid volt, úgy tetszik ismét szóba hozatott, – s most – hogy rövid legyek – bátor vagyok Önt szives ígérétere emlékeztetni, – várva az ígért adatokat. [...] Talán szeretne Ön valamit tudni Népregéimről? Erről is keveset mondhatok 8 – vagy legfőlebb 10 van készen, a többi vázlatban,³⁹ félig

³⁹ A levél szövegét, mint minden más esetben is, a Tompa-levelezés Bisztray Gyula által sajtó alá rendezett kritikai kiadásából közlöm. Ugyanakkor megjegyezném, hogy Nagy Sándor 1909-ben megjelent, *Tompa Mihály Eperjesen és Pesten* című tanulmányában szintén idézi e levelet (illetve annak második bekezdését), mégpedig mint Tompának ekkor még *kiadatlan* levelét Lévay Józsefhez (Lévay József 1918-ban halt meg). Az eredeti levél tehát ekkor (1909) vagy Lévay József tulajdonában volt, vagy pedig a rimaszombati Gömör Múzeum Tompa szobájában. Ebben a levél-idézetben a *vázlatban* szó helyett a *pólyában* szó olvasható, azaz: „a többi pólyában, félig kidolgozva, kezdve stb. stb.” Kérdés, hogy melyik a valós változat, és hogy Lévay vagy más írta-e át a metaforikus *pólyában* kifejezést a semlegesebb *vázlatban*-ra. (A levélszöveg másik eltérése: a Nagy Sándor idézte levélben a kiadáshoz kötődően hiányzik az *okvetlen* szó is.) Nagy, 1909, 306.

kidolgozva kezdve sat. sat. Most szinte resteltem hogy Frankenburg kibeszélte, hogy firkálok – s ez okból rendbe kell őket szednem, hogyha valami könyvárus csakugyan belevágná fejszóját, készen legyenek velök.

Valamikor okvetlen kiadandom, de az időt magam sem tudom. – Pénzem nincs, – ez világos!

Végül Isten Önnel! Válaszát bár *üres* legyen is az, pár hét alatt elvárva vagyok Eperjesen igaz barátja Tompa.⁴⁰

A levélben tehát Tompa Lévayt egyrészt írásos és szóbeli ígéretére emlékezteti, amely szerint „néprege anyagokat”, „adatokat” küld neki, másrészt egyértelműen kitetszik, hogy Tompa a népregékből immár kötetet tervez megjelentetni. Tompának Lévayhoz intézett anyaggyűjtő kérését nyomtatékosítja a Frankenburgra utaló célzás (ennek implikációja az is, hogy Frankenburg pozitív véleménnyel volt Tompa népregéjéről), másrészt a kötet tényként kezelt jövőbeni kiadása. A „pénzem nincs” kitétel a kiadás módját is előrevetíti, pénz/tőke/kiadói-szerzői előleg hiányában áthidaló megoldásként a prenumeráció megoldása kínálkozik a korszak bevett gyakorlatoként, ám ez sem mentes a kockázatoktól.

Az elkészült művek számát 8–10-re teszi Tompa, ezek közül hármat ismerünk (*Csörsz árka*, *Halász és aranyhal*, *Sülyedés*), de Tompa beszámolója szerint ennél több szöveg vázlatban vagy félig kidolgozva szintén elkészült (a kötetben végül is majd 30 elbeszélő költemény jelenik meg). Mivel a *Sülyedés* 1845 májusi megjelenése után 1845 nyarán a két másik divatlapban két további rege is napvilágot látott Tompától, feltételezhető, hogy ezek, vagyis a *Vérpataik*, *Néprege* és *Az ünneprontók* is az elkészült művek körébe tartozhattak.⁴¹ A *Honderűben* közölt *Az ünneprontók* mellett szintén szerepelt egy olyan megjegyzés, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a mű egy nagyobb kéziratosa munka része: „*Mutatvány*, illy című kéziratban levő munkából: Népregék.”

Lévay József Tompának végül is nem küldte el a Kakaskőről szóló mondat (legalábbis nem ismeretes ilyen Tompa-mű és Lévay sem említi, hogy így tett volna), viszont amikor 1885-ben kiadta Tompa műveit (Tompa ugyanis halála előtt Arany Jánost, Gyulai Pált, Lévay Józsefet és Szász Károlyt bízta meg művei kiadásával)⁴² *A pártatolvaj* című műhöz a következő szerkesztői jegyzetet fűzte: „Tompa, mint említők, leveleket is írt szerzte szét ismerőseihez, melyekben népregéihez keresett tárgyakat. Egy ily levélre kapta e rege tárgyát is, melyet Lévai, még mint miskolczi tanuló küldött neki Patakra. 1846-diki gyűjteményében már ott van s változtatások vannak raj-

⁴⁰ Tompa Mihály Lévay Józsefnek, Eperjes, 1845. május 29. *TMLev*, I., 43.

⁴¹ Vérpataik. (Néprege.) [később *Veres patak* címmel ismert] *Pesti Divatlap* 1845. II. 11. sz. jún. 12.– TOMPA, 1914, 421. Az ünneprontók. *Honderű* 1845. II. 1. sz. júl. 8. – TOMPA, 1914, 423.

⁴² Tompa Mihály Szász Károlynak, Arany Jánosnak és Gyulai Pálnak. Hanva, 1868. február 10. I. levél. *TMLev*, II., 291.

ta” (TOMPA, 1885, 371.). A jegyzetből tehát az is kitűnik, hogy Tompa nem változatlanul adta közzé a mondai történetet, ami igen természetes, tekintve, hogy ambíciója feltehetően nem népköltési gyűjtemény összeállítása, hanem költői alkotások létrehozása volt.

Ugyancsak 1845 május végén ír Tompa közeli barátjának, Böszörményi Károlynak is, levelében szintén érinti a néprege-anyaggyűjtés illetve a kiadás témáját.

„Ha jól emlékezem még decemberben vagy tám novemberben irtam hozzád utószor, melly levelemben néprege-anyagok szerzésére kértelek föl, – de én válaszodat Édes Károlykám soha sem vettem, hogy kaptad leveletem: jelen soraidból látom; hogy válaszoltál is szavadra elhiszem, – hogy nem kaptam az is igaz. [...]

Könyvem, – az az Népregéim – utolsó ivein dolgozom, s Szemere Miklósnál augusztus végére okvetlen be végzem; s még ez évben megjelenedik. Magamat mint magasztalni, – kivált előtted édes Károlykam – úgy levágni sem akarom; de annyit mondhatok hogy lármát fog csinálni könyvem az irodalomban; mert népregétlen literaturánkban egyetlen egy leszsz a maga nemében, mi elvek és nézetek szerint irtam azokat, vazlatát [!] adám nehány sorban az *'Életképekben'*.”⁴³

A levélből kitűnik, hogy Tompa 1844 végén ismerősei közül tehát nem csupán Léway Józsefet kérte meg néprege anyagok gyűjtésére-lejegyzésére, hanem ezek szerint bizalmas barátját, a Laskodon (Szabolcs megye) élő, amúgy sárospataki kollégista Böszörményi Károlyt is. Tompa 1844 május végén Léwayhoz és Böszörményihez írott beszámolói némiképpen eltérnek egymástól. Míg Léwayhoz írott levelében *firkálásnak* nevezi műveit, és hangsúlyozza azok félkész-kidolgozatlan voltát, addig szinte ugyanekkor Böszörményinek arról ír, hogy könyve hamarosan, de legkésőbb a Szemere Miklósnál töltendő nyári hónapok alatt elkészül és még az évben megjelenik. Emellé társul saját kötetének erőteljes szerzői öntudatról tanúskodó értékelése, előrevetítve a kötet sikerét, amely összefüggésben áll annak hiánypótló, unikális jellegével is („népregétlen literaturánkban egyetlen egy leszsz a maga nemében” – mintha Frankenburg értékelésének párdarabját olvasnánk), végezetül ajánlott olvasmányként felhívja Böszörményi figyelmét az unikális költői mű kidolgozásának elvi háttéréről szóló jegyzeteire.

A készülő néprege-kötetről szóló, szinte egyidőben fogant beszámolók közötti eltérés oka talán Tompának a címzettekhez való eltérő viszonyában keresendő: Léway József konkurens költő, aki maga is írt népregét, ugyanakkor akivel Tompa, az idősebb, érettebb költő „jogán” némi lekezeléssel bánik, ám ez esetben rá is van szorulva Léway anyagismeretére. Ezzel

---

⁴³ Tompa Mihály Böszörményi Károlynak. Eperjes, 1845. május végén. *TMLev*, 1., 44.

szemben Bösörményi bizalmas jóbarátja, ezenkívül a Bösörményihez írott leveleinek legalább még egy olvasója lehetett (amint arról Tompának tudomása volt, hiszen a levelek bizalmas körben való cserélgetése, felolvasása a korban bevett szokás volt), mégpedig Bösörményi Károly húga, Bösörményi Katalin, akihez Tompa szerelmes verseket és leveleket írt, s akit annak és családjának hajlandósága ellenére sem kért feleségül éveken át; a sikeres férfi, a sikeres költő képe talán ennek is köszönhető.

Tompa írói hírnevének növekedéséhez azonban nemcsak megjelent művei, vagy az azokat közreadó elismerő szerkesztői jegyzetek, önálló kötetének várható megjelenése járultak hozzá, hanem az is, hogy ezenközben Eperjesen a regionális és részben az országos irodalmi életben is elfoglalta helyét. Eperjesen megismerkedett Pákh Alberttel és Kerényi Frigyessel, 1845 áprilisában pedig, az egy hónappal korábban ismét önálló kötettel (*János vitéz*) jelentkező Petőfi töltött velük egy hónapot Eperjesen és környékén. Az egyetlen év leforgása alatt (addig és valószínűleg azóta is) példanélküli országos ismertséget és igen heves (végletes) fogadtatást kiváltó Petőfivel való ismeretség, sőt, (ekkor még) barátság Tompának ily módon is meghozhatta az irodalombarátok országos figyelmét (Petőfi ez időtájt biografikus életeményeit és azokkal kapcsolatos reflexióit éppen *Úti jegyzetek* formájában osztotta meg a publikummal), bár Tompa költői karrierje a nyilvánosság előtt évekkorábban kezdődött, mint Petőfié.⁴⁴

Feltehető, hogy nem Lévy és Bösörményi voltak az egyedüliek, akiket Tompa a népregei adatszolgáltatás kérésével felkeresett, amint joggal feltehető, hogy Tompa az anyaggyűjtéshez kapcsolathálójának viszonylag távoli pontján elhelyezkedő ismerőseit is mozgósította. Mint láthattuk, Tompa egyfelől levélben kérte távolabb élő ismerősei-barátai segítségét a tervezett néprege-ciklus szüzséinek összegyűjtéséhez. Másfelől azonban jó okkal feltételezhető (és egyben részlegesen adatolható is), hogy természetesen a vele napi érintkezésben álló ismerősei révén is szerzett be történeteket. Éppen Tompa eperjesi tartózkodásának időszakára vonatkozóan bukkannak fel ilyen adatok.

Tompa eperjesi barátainak egyike, Irányi István⁴⁵ 1880 tavaszán, 63 évesen az eperjesi Széchenyi kör ülésén tartott visszaemlékező felolvasást,

⁴⁴ A Tompa-szakirodalom kitüntetett témája Tompa és Petőfi viszonya, amire e helyt területi korlátok és a dolgozat tárgyválasztása miatt sem tudok kitérni. Petőfi és Tompa (valamint Arany) viszonyának figyelemreméltó értelmezését lásd MILBACHER, 1998.

⁴⁵ „Irányi István kir. törvényszéki bíró, Irányi Dániel országgyűlési képviselőnek testvérbátyja, szül. 1816. decz. 26. Áboston (Sárosm.); Eperjesen és Kézsmárkon tanult, [...] 1848-ig ügyvéd és váltójegyző volt Eperjesen. Az 1848-49. szabadságharcban mint hadbíró szolgált az első hadtestben és több ütközetben részt vett. Buda ostrománál egyike volt az elsőeknek, akik máj. 21. a várfalat megmászták és a nemzeti lobogót kitűzték, amiért is még aznap ott a helyszínén vitézségi érmet kapott. [...] A szabadságharc leveretése után több ízben fogságra vetették. Hogy öcscse könnyebben menekülhessen, Dánielnek vallotta magát, mint ilyent halálra is ítélték és csak gróf Szirmay Tamás közbelépése folytán maradt el a végrehajtás. Hosszabb fogság után büntetésből besorozták, majd (ezt a büntetést elengedvén) az ügyvéd-

Petőfi – Tompa – Kerényi Eperjesen 1845-ben címmel, az előadás szövegét azután tíz évvel később, 1890-ben, Irányi halála után folytatásokban közölte a *Sárosmegyei Közlöny*. A november 30-i számban Irányi visszaemlékezésében azt a Tompával közös utazásukat idézi fel, amelynek során pár népmondát maga mondott el előszóban Tompának az utazás kitüntetett pontjaihoz kapcsolódva.

„A mint Petőfi itt mulatott, a fáklyás-zene után Kerényivel a Szepességre felrándultak, Kerényi megemlékezvén, hogy édes szüleim kedvencz vendége volt, Toporczon édes szülei-met is meglátogatók s visszajövet Tompa előtt szülei-m magyar lelköletök s vendégszeretetét dicsérték; Tompa pedig – a mily érzékeny volt lelkülete – rám neheztelt, hogy őt szülei-mnek be nem mutattam, – ámbár mióta ismert, már többször felrándultam volt – mindaddig, míg be nem mutattam. Úgy történt, hogy legközelebbi alkalommal, a mint látogatásukra mentem, Tompát is magammal vittem. Kényelmes utazókocsin, Kis-Szeben, Héthárs, Pusztamezőn Tarkó s Palocsa vára alatt a hűtelen Poprád-folyó völgyén fel Lubló, Gnezda, Podolinon át Toporczra felrándultunk s én neki útközben az e különben is igen szép s regényes vidékekről szóló népmondákat, a *'hegyes kőről'*, *Lubló váráról*, a *Podolin melletti kápolnáról*, *Mártha könyvét* s azt, a mit csak tudtam, elregéltem, miknek némelyikét ő aztán néprege-költeményeiben szépen feldolgozva kiadott. Otthon szülei-mnél két napot töltvén, vissza már Késmárk s Lőcsének jöttünk, hogy az általa megszeretett Tátrát is jobban, hosszabban láthassa, s úgy a Branyiskó hegyén át. A Branyiskó tetején – nem is sejdítve, hogy az pár év múlva híres csatájáról mily nevezetes lesz – megállapodtunk s Tátra és Szepesváralja kies vidéke szemléletén gyönyörködénk.” (IRÁNYI, 1890a)

Az utazás időpontja 1845 május–júniusára tehető, ugyanis Petőfi 1845 áprilisában tartózkodott Eperjesen, a felvidéki útnak ezután kellett bekövetkeznie, június végén viszont Tompa már elhagyta Eperjest. Bár kontrollforrás egyelőre nem áll rendelkezésre Irányi kijelentését megerősítendő, ugyanakkor azt a körülményt is figyelembe vehetjük, hogy Irányi a 35 évvel korábbi eseményekről mégiscsak helyben, eperjesi közönség előtt olvasta fel visszaemlékezését, amikor Tompa eperjesi évének több tanúja is élt még (például Péchy István, Tompa egyik tanítványa), akik megcáfollhatták volna

---

ség gyakorlatától eltiltották. 1860-ban Sárosmegye főszolgabírája, 1867. tanár az eperjesi jogakadémián. A bíróságok szervezésekor (1872) királyi törvényszéki bíróvá nevezték ki. Meghalt 1884. nov. 20. Eperjesen. Már kora ifjúságában benső barátságba lépve Kerényi Friggyessel és utóbb Tompa Mihálylyal, ezek révén Petőfivel is megismerkedett és tanúja volt az 1845. évben Eperjesen lefolyt költői versenynek.” SZINNYEI, 1897, 166–167.

Irányi kijelentéseit, ha azok emlékeiknek ellent mondtak volna. Másfelől az bizonyos, hogy Tompa valóban jó barátságban volt Irányival, s hogy szüleit (Irányi édesapja, Halbschuh Dániel, Toporcon evangélikus lelkész volt) is ismerte. Irányi István 1848-ban édesapjával meglátogatta Bején a református lelkész Tompát (ennek kapcsán egyébként Irányi Tompának egy Grimm-mesére való utalását is felidézi),⁴⁶ és amikor Irányi idős édesapja 1854-ben a Poprádba fulladt, Tompa írta sírfeliratát.⁴⁷

Irányi István ezen közlésének utóélete egyébként meglehetősen furcsa. Egyfelől ugyanis eltűnt a bibliográfiai nyilvántartásokból, a cikk sem az 1991-ben készült, Miklós Róbert–Kováts Dániel összeállította Tompa-bibliográfiában nem szerepel (MIKLÓS–KOVÁTS, 1991, 107–131.), sem a *Magyar Irodalomtörténet Bibliográfiájának* Tompára vonatkozó, a kezdetektől 1970-ig megjelent írásokat összegző fejezetében (TÓDOR, 1997, 449–472.), bár Szinnyeinél 1897-ben még megtalálható. Másfelől viszont hol hivatkozással, hol leginkább anélkül, az 1890 utáni, Tompa eperjesi tartózkodását vagy éppen a népmondáihoz való anyaggyűjtését tárgyaló biográfiák és tanulmányok feltehetően Irányi ezen közlése alapján lokalizálják a fent említett mondákat.

Arról, hogy Tompa Eperjesen szóban is érdeklődött mondák iránt, Máriássy Béla szolgált újabb adalékokkal, az 1902-ben, szintén az eperjesi Széchenyi-körben megtartott Tompa-ünnepély alkalmából. Eszerint „[Tompa] Erősen gyűjtötte a nép száján élő történeteket. Inasukat, a gacsáji⁴⁸

⁴⁶ „Tompa 1846. szept. 26. óta Bején reform. pap volt, miről is levélileg értesített. 1848-ik évi szeptember hava elején édes atyámmal Pestről visszatunkat [!] Rima-szombat-Rozsnyóbányának vettük, hogy kedves Miska barátomat is meglátogathassam s ép déltájban értünk Bejére értünk s a paplakhoz szálltunk. Nem füstölgött a parochia kéménye, tán hogy hon sincs gondolám s eszembe ötlött, mit szegénységéről két esztendő előtt írt; azonközben egy – akkor egyetlen agg nőcselédje, a kerti méhesbe utasított – odaköltözött hosszúszerű azari pipájával, írón s egy ív papírral – aligha nem költött? A mint édesatyámat megpillantá, komoly arca felvidult, földhözcsapta cseréppipáját, hogy az íziben izzé-porrá tört és hangzatos nagy örömeiben össze-vissza ölelgetett, csókolgatott minket; a mint pedig mondtam, hogy nem is hittem őt hon lenni, minthogy kéménye nem is füstölgött: ’de azért lesz ebéd mindjárt, mindjárt, mindjárt most, – mint Kerényi Josója mondaná – csak egy perczre szabadjon rendelkezéseket tennem’, s nem is múlt bele egy óra, és volt terített asztal, finom abrosz ezüst felszereléssel és a mi fő – gazdag, izletes ebéd és jó borok. ’Miska pajtás, hal-lod-e, magános falusi pap léted daczára is dúsgazdag úr, vagy búbájós varázsló bűvész vagy, mert hisz asztalod, konyhád, pinczéd felséges!’ – ’Az ám, – válaszolt ő – lám az ily kedves vendégek kedvéért magam is megvendégeltetem; hogyan is van az a mese: ’Tischlein deck dich!’ (az volt egyetlen német szava, mit tőle valaha hallék) ha már tán ebéd után is volnék’, – s elbeszélé, illetve megfejté a talányt: hogy a távollevő földes uraság szakácsa a Tischlein deck dich mestere; az látván, hogy vendégek szállottak az üres, szegény parochiára, azt a nagyszonyynak elmondta s annak meghagyásából szolgáltatta az asztalterítéket s ebédet.” IRÁNYI, 1890b. (Az első magyar Grimm-kiadás Nagy István fordításában 1861-ben jelent meg.) A mese magyar fordítását (*Terüljasztalka, Aranyszamár és Bújjkibunkó*) lásd GRIMM, 1989, 151–161.

⁴⁷ Irányi István Tompa Mihálynak, Eperjes 1854. máj 12. *TML*ev, I., 210–212. Tompa Mihály Irányi Istvánnak, Hanva, 1854. június 20. *TML*ev, I., 215–216. .

⁴⁸ Gacsály falu Szatmárban található (Szatmárceketől mintegy 20 kilométerre).

származású Szatmári Pistát is, midőn ünnepekre hazament, megbízta: tudakozódjék s szerezzen neki népregéket. Talán az ő közvetítésével jutott a szatmárvidéki tárgyú 'Sülyedés' és 'Beregszász' című népregéi tárgyához" (MÁRIÁSSY, 1902, 13.). Máriássy a Tompa eperjesi tartózkodását részletesen áttekintő előadáshoz és tanulmányhoz több forrásból szerezte adatait. Mint az közleménye végén olvasható, a Tompára vonatkozó művek mellett hivatalos dokumentumokra (pl. az eperjesi kollégiumi Magyar Társaság 1844–1845. évi jegyzőkönyvei, Eperjes szabad királyi város 1845. évi földkönyve és térképe), illetve Tompa kortársainak (így pl. Péchy István selyebi földbirtokos, Tompa egykori lakótársa; Serédy Lajos budapesti lakos, Irányi István veje) szóbeli közlésére is támaszkodott (MÁRIÁSSY, 1902, 37.). A Tompa – illetve inkább nyilván tanítványai, a Péchy-fiúk – inasának mondai adatszolgáltatására vonatkozó információ feltehetően Péchy Istvántól származhatott (Máriássy Béla egyébként rokoni kapcsolatban is állott a Péchy-családdal, POZBAI, 1993, 242.).

Máriássy Béla tanulmányában az alábbi, Tompa írta *népregék* forrására vonatkozóan közöl adatokat, illetve feltevéseket: *Oltárkő* (1844 őszére datált kirándulás a Péchy-fiúkkal Péchújfalvára, a Péchy-család birtokára, MÁRIÁSSY, 1902, 12.), *Eperjes* (Tompai és baráti társaságának az Eperjes környéki erdőbe tett kirándulásai, MÁRIÁSSY, 1902, 21.), *Cservena hora*,⁴⁹ *Hegyeskő*, *Márta könyve*, *Menedékkő*, *Szepesváraljai leány*, *Kőasszony* (nyilvánvalóan Irányi István nyomán – ám hivatkozás nélkül – a fentebb hivatkozott toporci kiránduláshoz köthető történetek, MÁRIÁSSY, 1902, 31–32.). Máriássy Béla a *Beregszász* és a *Sülyedés* mellett még egy Tompa-rege szüzséjének eredete kapcsán él feltételezéssel: „Nem állíthatom határozottan: járt-e Tompa Sárosnak hernádmenti részén, Aboson. Ha ő maga nem volt, egy, az ottani népelettel teljesen ismerős barátjának kellett lennie. Onnan vette 'Király kútja' című regéjének tárgyát, 'Szép Ilonka' helyi viszonyokhoz alkalmazott meséjét" (MÁRIÁSSY, 1902, 12.). Utólag megkockáztatható, hogy Tompának (legalább) két olyan ismerőse is lehetett, aki Aboshoz (Obišovce) kötődött, egyfelől Irányi István (ő ugyanis ott született), másfelől a Péchy-család valamelyik tagja, a Péchyek ugyanis Abos birtokosai voltak (csakúgy, mint a Máriássy-család).

A *Népregék, népmondákban* szereplő egyetlen valódi tündérmese, *A jávorfáról* kapcsán az alábbiakban annak lehetőségét szeretném felvetni, hogy ezt Tompa szintén Eperjesen ismerhette meg (helyesebben: itt *is* megismerhette).

A *Magyar Népmesekatalógus* szerint *A jávorfácska* (MNK 721*) mesetípus legkorábbi magyar nyelvű variánsa Lukács Pál (1801–1873) 1846-ban megjelent, *Kis lant* című versgyűjteményében található (az ezt követő, nyomtatásban közölt, így a szélesebb nyilvánosság számára is elérhető változat már három évtizeddel későbbi, 1875-ből származik (DÖMÖTÖR, 1988, 407–409.).

---

⁴⁹ Ez a mű 1851-es, nem jelent meg a *Népregék, népmondákban*.

A gyermekverseket tartalmazó kötet 30–31. lapján található a *Furulyácska* című mű, amely a dalbetétes meseszövegből teljesen elhagyja a narratív keretet és csupán a gyilkosságot leleplező verses részeket közli, azaz négy versszakban a következő szöveg variánsait: „Fujjál fujjál / Én gyilkosom, / Én is voltam / Király lyánya! / De most vagyok jávorfácska, / Jávorfából furulyácska” (LUKÁCS, 1846, 31). Lukács Pál kötete igen figyelemreméltó folklorisztikai szemszögből, hiszen számos népi gyermekmondókát és gyermekjáték szövegét adja közre az általa írott költemények, mondókák, üdvözlő versek mellett. Mégis, a jávorfa-mese versbetéeteinek szerepeltetése kissé szokatlannak tűnhet egy gyermekeknek írott könyvben,⁵⁰ olyan szövegek közepette mint például *Gyűrűsdi* („Csillin gyűrű / Kallin gyűrű, / Nálam nálam / Arany gyűrű”), *Hol voltál?* („Hol voltál, báránycám? / A kert alatt, pajtásám”), illetve *Tenyeresdi* („Eszem a kis szived, / Muti a tenyered, / Hadd nézzek csak bele... / Ku-kuk! Mi van benne?”). Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy ebben az időszakban a gyermekeknek szánt könyvekben egyáltalán nem ritkaság a halál ábrázolása (éppenséggel nevelési célból).

1846-ban tehát egyszerre Lukács Pál versgyűjteményében és a *Népregék, népmondákban* is megjelent a jávorfa-mese. Lukács Pál és Tompa Mihály azonban személyesen is ismerték egymást, ugyanazon baráti társaság tagjai voltak 1844–1845-ben Eperjesen. Irányi István visszaemlékezése szerint: „Itt, közöttünk, élt akkortájt Lukács Pál is, az a szelíd lelkű kedves tudós, ki akkor Rudnyánszky nevelője volt és oly kedélyes szép költeményeket irt a gyermekek számára.⁵¹ Sokszor monda az *társaságunkban*, *Petőfi*, *Tompa*, *Kerényi*, *Eördögh Dani*, *Nagy László*, *most kassai kir. trvszéki bíró*, *Benczúr József s többek* előtt, hogy ő nálamnál boldogabb embert nem ösmer” (IRÁNYI, 1890a, kiemelés – G. J.). Bár nem állítható bizonyossággal az, hogy Tompa Lukács Páltól, vagy éppen Lukács Pál Tompától ismerte volna meg az (addig másutt publikálatlan) jávorfa-mese szövegét (hiszen természetesen egymástól függetlenül is ismerhették a meseszöveget), mégis figyelemreméltó az egyezés, hogy a nyomtatásban ugyanazon évben megje-

⁵⁰ A könyv ajánlása: „Rudnay Etelkének, / A' szép érzet hölgyének / Ajánlja magát e' KIS-LANT, / Ki rá, – oly szépecskén pillant.”

⁵¹ „Lukács Pál nevelő, L. Benjamin és Soóki Sára földművelő szülők fia, [szül.] 1801. márcz. 21. Kamocsán (Komáromm.); tanulmányait a losonczy főiskolában végezte; később színészszé lett; a színésztől megválván, 50 évig magánnevelősködéssel kereste kenyerét; tanítványai közt voltak: Péchy Tamás, gróf Ráday Gedeon és Kállay Benjamin; utolsó tanítványai Baranyai Gáspár gyermekei voltak Kurta-Keszin (Komáromm.); utóbb visszavonult szülőfalujába s az irodalomnak élt. [...] Meghalt 1873. aug. 15. Kamocsán.” SZINNYEI, 1902, 112–114. „A negyvenes évek gyermekirodalmának egy másik kedvelt írója Lukács Pál, ki ötven esztendei magán-nevelősködése alatt növendékei kedvéért és használatára rengeteg apró szépirodalmi és ismertető verses füzetet adott ki, »gyermekeknek szívded hangján.« Egyszerűségükkel és könnyen emlékezetbe vésődő ritmikájukkal igen népszerűek lettek ezek a kis könyvecskék. Több gyermeknemzedék élvezte őket, föl egészen a nyolcvanas évekig.” DRESCHER, 1934, 45. Lukács Pál számos, gyermekek számára írott műveinek listáját lásd SZINNYEI, 1902, 114., és DRESCHER, 1934, 79–80., 116.

lent első ismert mesevariánsok lejegyzői, szerzői, közzéadói közeli ismeretségben álltak egymással.⁵²

A Lukács Pál, illetve a Tompa által közreadott szövegek összehasonlítása során csupán a meggyilkolt királylány verses megszólalásai vethetők össze (hiszen Lukács Pál szövege csak ezeket a részeket tartalmazza), ebből viszont úgy tűnik, mintha a versek mögött álló mese a két szerzőnél egy részletében eltérne. Tompánál háromszor szólal meg a furulya, vagyis a meggyilkolt királylány, aki kedvesét, királyatyját és két nővérét, két gyilkosát szólítja meg, ez utóbbiakat azonban egyes számban, a következőképpen: „És midőn a rossz leányok / Ajka érte: szólott imígyen: / – Fújad, fújad én gyilkosom! / Voltam én is király lánya; / De most vagyok jávorfácska, / Jávorfából furulyácska!” (TOMPA, 1846, 44. kiemelés – G. J.). Lukács Pál szövegében a furulya azonban nem háromszor, hanem négyszer szólal meg, az eltérés abban áll, hogy az áldozat nővérei közül csupán az egyik a gyilkos, a másikat viszont „jó testvérem” megszólítással illeti az áldozat, ami arra utal, hogy az ezen szöveg mögött álló mesében, a királylány meggyilkolásában (eltérően a Tompa-féle variánstól) csupán az egyik testvér vett részt. És talán ez tekinthető a korábbi formának, Tompa megoldása pedig a módosításnak, ugyanis Tompa szövegében is a rímes versbetét *egy* gyilkost említ („én gyilkosom”), igaz, hogy az elbeszélő kitétele szerint ez mindkét testvérről vonatkozik. Az eltérés oka lehet két különböző mesei cselekmény, illetve lehetséges az is, hogy Tompa kompozicionális okokból redukálta a szereplők funkcióit, és elhagyta a jó testvér szerepét.⁵³

---

⁵² Tompa és a gyermekirodalom kapcsolatára vonatkozó adatként megemlíthető még, hogy Tompa 1856-os erdélyi útja után Gáspár János gyermekek számára készülő *Csemegek* című gyűjteménye átnézésére és korrigálására Tompa Mihályt kérte fel. Tompa – bár igen neheze ésszt a feladat, lévén, hogy második kisfia ez időben halt meg – átnézte a kötet anyagát és számos kiegészítő-javító megjegyzéssel látta azt el. Tompa Mihály Gáspár Jánosnak, Hanva, jan. 19. 1858. *TMLev*, I., 287–304.

⁵³ E ponton érdemes megjegyezni, hogy a *Magyar Népmesekatalógus* nyilvántartása szerint az 1846-os szövegközlések után következő variáns az 1850-es évekből származik, mégpedig Tompa barátjának, Kazinczy Gábornak fentebb említett, kéziratban maradt mesegyűjteményében található, cím nélkül, a meseszöveg végén *Varga Péter* névmegjelöléssel (A Kisfaludy Társaság Népmesegyűjteménye, MTAK K MS 10.020/IV. 91–93.). Ebben a változatban a három királylány szintén számocát szedni megy az erdőbe apjuk kívánságára, és itt a három testvér között a szerepkiosztás a következő: a legnagyobbik királylány a gyilkos, a legkisebbik az áldozat és a középső királylány az, aki menteni próbálja hűgát. Éppen ezért a furulyán keresztül a meggyilkolt királylány – csakúgy, mint Lukács Pál változatában – négyszer szólal meg: a juhászhoz, király atyjához, mentetőjéhez és gyilkosához. Minden további meseszöveg esetében figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy 1853-ban a jávorfa-mese ponyván is megjelent: A jávorfa furulyáról. Eredeti népmonda. Magyar-Óvárrott, Czéh Sándor Szab. Könyvnyomdájában. 1853. Ebben a változatban – akárcsak Tompánál – mindkét nővér egyaránt részt vesz a gyilkosságban (ugyanakkor a ponyvaszöveg nem a Tompa-vers nyomán készült, vagy ha igen, akkor igen radikális változtatásokkal). – Köszönöm Domokos Mariannak a kézirat és a ponyva másolatát. Czéh Sándor meseponyva-kiadói tevékenységéről lásd DOMOKOS, 2005.

Végül, ami Tompa eperjesi tartózkodását és a mondai anyaggyűjtést illeti, mindenképpen figyelembe veendő az a körülmény is – amelyről azonban egyelőre bővebb információval nem rendelkezünk –, hogy Máriássy Béla közlése szerint Eperjesen Tompa Pulszky Ferenc (1814–1897) házában is gyakori vendége volt (MÁRIÁSSY, 1902, 20).⁵⁴ Pulszky 1840-ben három felvidéki tárgyú verses népmondát jelentett meg az *Emlényben*, kísérő tanulmányában pedig a népdal iránti érdeklődés korában a *prózai* folklór gyűjtésének fontosságára hívta fel a figyelmet. Tompa egyik 1846-ban megjelent népregeje (*A szepesváraljai leány*) ugyanazt a történetet dolgozza fel, amelyet Pulszky is 1840-es közlésében. (Pulszky, a népmondákhoz írott bevezetése szerint, szóbeli forrásokra támaszkodott: „[É]n is hallgattam környékemben a ’pásztor’ meséire, a ’földmivelő elbeszéléseire”.) (PULSZKY, 1914, 104.)⁵⁵

Tompa 1845 június végén elhagyta Eperjest és nevelői állását, s visszatért a sárospataki kollégiumba. Az augusztust Lasztócon, Szemere Miklós családi birtokán töltötte, ahol feltehetően valóban befejezte a népregék kéziratát, hiszen ősszel már a kiadást szerette volna elintézni. Fekete Károlynak (egykori sárospataki diáktársának, aki az 1840-es években valószínűleg Kisgyőrben élt)⁵⁶ „szüret után” (vagyis szeptemberben vagy októberben) így írt:

„Én a diáki életet testemből lelkemből megúntam. Erre sokat tett az egy évi eperjesi szabad életem, másrésztől sok – biztosan mondhatom – nagy emberek, legalább mellettem *nagyok* barátsága s irodalmi életem. Igen gyermekesnek találok már iskolázni! Ez okból karácsonykor végkép elhagyom Patakot, addig sem sokat leszek itt, mivel kiadandó *’Népregeim’* nyomatása ügyében, vagy Pestre vagy Kassára utazom; ebből biztosan leend pár száz forint hasznom; – ezzel beülök egy vagy más jóakaróhoz, vagy barátomhoz, s néhány hét alatt papi vizsgálatra elkészülvén, káplán leszek valahol.”⁵⁷

⁵⁴ Pulszky önéletírásában nem említi ugyan, hogy kapcsolatban lett volna Tompáék társaságával, sőt, ez időtájt inkább Bécsben tartózkodott, mert mint írja, Olaszországból visszatérve nem érezte magát otthonosan Eperjesen, kisszerűnek találta a körülményeket, laposnak a társas életet, és 1844 telét Bécsben töltötte. Itt ismerkedett meg Walter Terézszel, akit 1845. augusztus 6-án feleségül vett. PULSZKY, 1958, 233–248. Pozbai Dezsóné viszont arról ír, hogy „a helybeli kollégiumi felügyelő 1844-ben előbb Pulszky Ferenc volt, akit Fancsali Joób Vendel váltott fel” POZBAI, 1993, 242. (Az is lehetséges, hogy Pulszky az év első felében volt kollégiumi felügyelő Eperjesen, amikor Tompa még nem lakott ott.) Tompa levelezésében 1845-ben említi Pulszkyt és házasságát, nem túl jóindulatúan: „Pu[ul]szky a publicista itt lakik, azt tudom tudod, – Walther Teréz mátkájával, – mert megházasodott – szegény, alig kap 700.000 mondd: hétszáz ezer pengő forintot! – hogy fognak élni szegények!?” Tompa Mihály Böszörményi Károlynak. Eperjes, 1845. május végén. *TMLev*, I., 44.

⁵⁵ Erre az összefüggésre már Kovács Kálmán felhívta a figyelmet. KOVÁCS, 1963, 73. Az idetartozó elbeszélő költemény II. számmal jelölve, kezdősorai: „Szepesvár’ ős termében ült a’ lyánka, / Köny fátyolozta égi kék szemét”.

⁵⁶ Később öndi református lelkész volt. *TMLev*, II., 539.

⁵⁷ Tompa Mihály Fekete Károlynak. S.-Patak 1845. szüret után. *TMLev*, I., 49.

A kollégiumi diák szerepköre érhetően már nem kielégítő az ekkor 28 éves Tompának, jövője kapcsán két alternatívát említ: egyfelől költői pályáját próbálja egyengetni első önálló kötete megjelentetésének elintézésével, másrészt, mindennemű családi támogatás hiányában, a lelkészi pályát jelöli meg olyan célként, amely szerény de biztos egzisztenciát biztosíthat számára; az irodalmi működést – bár kötete megjelenésétől is vár kisebb bevételt – nem tartja ilyennek. A könyv kiadásához valóban megtette a lépéseket, a kéziratot elkészítvén, tőke híján és kiadói előleg nélkül előfizetők révén próbálta meg biztosítani a kiadás anyagi fedezetét, azonban 1845 késő őszen, Böszörményi Károlyhoz írott levelében meglehetősen pesszimistán látta a kiadás lehetőségét:

„Életem egyszínű, érdektelen, mint a pusztán az avar; tudja a fene, tán vénülök, nem érdekel az élet és világ, az előfizetéssel kínlódom, bolond voltam, hogy belekaptam, kapálni kell nálunk! ebből élél az ember, de tolla után egyszer sem fog jólakni. – Előfizetőim száma eddig, – s tudom ezután is – oly csekély, hogy alig leszek képes belőle kiadni, azonban okvetlenül kiadom! – jövő héten indulok valahova kéziratommal nyomatni s január elején készen leend.”⁵⁸

Tompának ez az olvasóközönség és a kiadók érdektelenségére vonatkozó panaszja végigkíséri majd pályafutását, csakúgy mint az írói működés kiszámíthatatlan anyagi megtérülése miatti elhatározása, amely szerint a lelkészi pálya mellett/helyett a földműves munkát választja. A kötetet végül majd Beimel József adja ki Pesten, de 1845 őszén, leveleiből úgy tűnik, Tompának még nem volt határozott kiadója (Pest vagy Kassa, „indulok valahova kéziratommal nyomatni”).

Tompa a megszabott terminusokat végül is tartani tudta, 1845 december első hetében megérkezett Pestre és január első hetében kinyomtatták a *Népregék, népmondákat*. Ezt az tette lehetővé, hogy előfizetőinek száma igen jelentősen emelkedett, annak ellenére, hogy Tompa, aki a pesti irodalmi-társas életben újabb ismerősökre tett szert, illetve felújíthatta korábbi személyes találkozáson alapuló vagy levélváltásra alapozott kapcsolatait, megbetegedett, ami korlátozhatta az ügyintézését és a társas kapcsolatok ápolását is. 1846 első napján így írt helyzetéről Litkei Tóth Péternek, egykori sárospataki iskolatársának:⁵⁹

⁵⁸ Tompa Mihály Böszörményi Károlynak. Sárospatak, 1845. november 15. táján. *TMLev*, I., 49–50.

⁵⁹ „Litkei Tóth Péter: ev. ref. lelkész, született 1814-ben Litkén (Szabolcsm.); theologiai tanulmányait Sárospatakon végezte, mire egy ideig a Zoltán családnál nevelősködött Szabolcsm. 1842-ben a buji (Szabolcsm.) gyülekezet hívta meg lelkészének. Hivataloskodása kezdetén útnak indult és bejárta Európa nagyobb városait. Mikor hazatért, akkor járta a Hegel filozófiai rendszere feletti vita [...] E harciba Litkei is belebocsátkozott Bujai levelek cz. értekezéseivel, Tompához intézve, mint barátjához, kivel mind végig összeköttetésben

„Szóval egy hónapja lesz ma holnap, hogy Pest közepén nyavalygok szobába csukva, és Pestről semmit sem tudok. Könyvem nyomtatása megakadt – – – lelkelem elkedvetlenedett. Ezen örök-nyájas kurva, a remény azt mondja hogy tán nem sokára jobban leszek, s akkor ismét fogok hozzád egy néhány öszszefüggetlen sort karmolni, mint ime most.

Praenumeransaim száma irtóztató megnőtt, vagy is aláíróim száma, s ha szétnézek ma holnap 4–500 lesz. Ne félj édes barátom! az az ne félts engemet! jobban leszek és könyvemet kiadom; jobban kell lennem! és könyvemet ki kell adnom!!!”⁶⁰

Mivel a *Népregék, népmondák* előfizetési ívei nem maradtak fent, ezért nem tudható, minek köszönhető az előfizetői érdeklődés hirtelen megnövekedése. Mindenesetre megkockáztatható a feltevés, hogy 1845. november 15. (amikor is Sárospatakról Tompa még azt írja Böszörményinek, hogy olyan kevés előfizetője van, ami kétségessé teszi a kötet kiadását), illetve 1846. január 1. között (amikor Litkei Tóth Péternek már 400–500 prenumeránst említ) eltelt hat hétben az előfizetői érdeklődésben a döntő változást a helyváltoztatás és a szociokulturális közeg eltérése okozta, hiszen december elején Tompa a korabeli irodalmi élet centrumába, Pestre érkezett, ahol a legjelentősebb volt a fizetőképes kereslet az irodalmi termékek iránt (irodalmárok és irodalombarátok koncentrációja), Tompa gyűjteményes munkájának pedig Frankenburg, az egyik legbefolyásosabb sajtótermék szerkesztője fél évvel korábban reklámot is csinált. 400–500 előfizető e korszakban magas előfizetői számot jelentett. A prenumerációról írott tanulmányában Bisztray Gyula szerint a reformkorban (így tehát korszakunkban) „az előfizetők száma [...] 200–300 körül mozgott. Akadt ennél kevesebb is, de a 400–500-at ritkán haladta meg (BISZTRAY, 1976, 57.).⁶¹ E számok tükrében tehát a már költői nevet szerzett, a megjelentetni szánt kötetből pár művet országos sajtótermékekben leközlő, újszerű műfajjal kísérletező, ugyanakkor vidéki, önálló kötettel még nem rendelkező fiatal költő első gyűjteményes munkája iránti érdeklődés valóban kimagaslónak tekinthető.

A kötetet valószínűleg 1846. január 1. és 10. között nyomtatták ki. Tompa január elsejei levelében ugyanis még könyve nyomtatásának megakadásáról írt, az alábbi, 1846. január 10-én Liszcai Pap Imre, kisgyőri tanítóhoz⁶² írott levelében viszont már arról számol be, hogy könyvét kinyomtatták, ha forgalmazása még bizonytalan is.⁶³

állott. Meghalt 1878. jún. 21. Bujon.” SZINNYEI, 1900, 1334. Lásd még: KARACS, 1993, 259–260, TÓTH, 1984.

⁶⁰ Tompa Mihály Litkei Tóth Péternek. Pest, 1846. január 1. *TML*ev, I., 51–52.

⁶¹ Legújabbban Tompa és a prenumeráció társadalmi kontextusáról: DEMMEL, 2006.

⁶² *TML*ev, II., 559.

⁶³ Nagy Sándor szerint a kötet csak február első hetében jelent meg. „[Tompa] betegsége annyira szűnt, hogy irodalmi ügye után nézhetett. *Népregéi* Beimel nyomdájában kinyomtatva heverték. Kiváltani ugyan nem volt pénze, hanem előfizetői annyira megszaporodtak,

„Könyvem már kinyomva van; hogy mikor válthatom ki és szállíthatom el? az Isten tudja.

Írás által keresek most annyit, hogy megélhessek s ezen ügyben van éppen kedves bátyámhoz egy igen szíves kérésem, melyet megtagadni remélem nem fog.

Napjainkban úgy a politika, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és annak életére; összeszedetnek a népdalok, népmondák sat., népszínművek iratnak sat.

Kérésem ez:

Legyen szíves kedves bátyám azon játékokat leírni nekem, melyeket a lányok vasárnap a pusztán vagy páston énekelni szoktak; mint minden csekélységet; szólítson meg egy leányt, s mindent elmond és megmagyaráz a szobában is.

Például:

Hej fel basa barna,

A vattai csonka stb. ⁶⁴

azután a miben ez van:

„Kelmed lányát kéreti,

Szebbiket jobbikat

karcsú magasabbikat!⁶⁵

és aztán így is van egy:

Lengyel László jó királyunk stb. ⁶⁶

ezen sorok jutnak eszembe homályosan, de egészen egyet sem tudok; szükséges pedig azt is tudni, hogy fogózkodnak öszsze? hogy csinálnak kaput két kezökből? egy szóval a játékokat,

---

hogy számuk megütötte az ezeret. Ekkor Emich Gusztávhoz fordult, hogy a példányokat váltsa ki s küldje szét. E lépésre bizonyára Petőfi példája vagy tanácsa ösztönözte, kinek kiadója ekkor szintén Emich volt [...] A *Népregék és népmondák* [...] február hó első hetében jelentek meg ezer példányban. A siker anyagilag és erkölcsileg egyaránt teljes volt. Az írói körök lelkesedve fogadták, mint a magyar epikai népköltészet irodalmi formába öltöztetett gyöngyeit. [...] Az előfizetők száma pedig az ezren felül is annyira megnövekedett, hogy február végén a boldog szerzőnek a második kiadást kellett sajtó alá bocsátani. Ez szintén saját kiadásában s Emich bizományában jelent meg. A siker kivívásában mindenesetre nagy része volt a mű irodalmi érdemeinek: a korszerű népies tartalomnak s a sokat ígérő költői tehetségnek, de nem kevesebb érdemet szereztek buzgó gyűjtői sem; most tűnt ki, hogy mint deák, legatus, nevelő és jóbarát mily kiterjedt ismertségre tett szert.” NAGY, 1909, 312. A februári kiadással kapcsolatban ugyanakkor felmerül az a kérdés, hogy ez esetben miként jelenhetett meg január utolsó hetében két recenzió is a kötetről. Elképzelhető persze, hogy az ismertetések írói előzetesen kaptak már a példányokból, bár a *Jelenkor* az 1825. január 25-én megjelent ismertetésben kifejezetten arról ír, hogy Tompa „csinos nyomatu ’s külsejű könyve 1 frt. 12 kr. pgő, ’s méltán rendkívüli keletnek örvend.” (*Jelenkor*, 1825, 7, 41. Kiemelés – G. J.) Két nappal később, január 27-én Erdélyi János pedig a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* e szavakkal zárja ismertetését: „E munka már másod kiadást is ért meg.” ERDÉLYI, 1991, 155.

⁶⁴ A szövegnek nem találtam variánsát.

⁶⁵ Variánsok: Szent Erzsébet-játék, MNT, I., 1951, 652–657., 213.

⁶⁶ Variánsok: Lengyel László-játék: MNT, I., 1951, 248. (jegyzetek: 799–801.). Kiss, 1953, 373–398.

mind a mozgás és figura, mind a mondóka szerint; ezt elégszer láthatta édes bátyám Lövön.

Remélem megértette zavartan előadott akaratomat. – Édes bátyám! mihelyst ezen levelemet veszi, azonnal tegye kérésem, és válaszáat utasítsa azonnal hozzám:

Tompa Mihálynak Pesten, Vahot Imre a pesti Divatlap szerkesztőjéhez.

Tegye meg kérésem, édes bátyám! meggondolván azt, hogy ha feldolgozása sikerül, ez a bolondság egy pár száz forintot adhat szükölködő öcscsének. Levelét 10 nap alatt szívszakadva várom; nénit igen nagyon tisztetem, nem tudom, mikor látandom köves Győr kapuit és bástyáit. [...]

U. i. Ha Károly bácsit is tudósíthatná ilyenek írására nézve, igen megköszönném.”⁶⁷

Ezen újabb, folklóranyag lejegyzése iránti kérést tartalmazó levél figyelemreméltó információkkal szolgál. Úgy tűnik, Tompa, mint egy irodalmi hagyománnyal rendelkező műfaj kísérletező és számottevő olvasói figyelmet ébresztő megújítója (hiszen regéket egyébként a század eleje óta írtak, s a rege igen népszerű műfaj volt, SZAJBÉLY, 1999) a néprege után újabb műfajt próbál a szépirodalomba bevonni. A dramatikus népi játékok iránti érdeklődése legalábbis erre utal. Azért nem tűnik valószínűnek, hogy a levélben idézett folklórszövegeket rege kidolgozása céljából tartotta szükségesnek, mert nem csupán a szövegekre, a verbális aspektusra vonatkozólag kér adatokat, hanem a dramatikus játékok minden egyéb megnyilvánulása is érdekli: „szükséges pedig azt is tudni, hogy fogózkodnak össze? hogy csinálnak kaput két kezökből? egy szóval a játékokat, mind a mozgás és figura, mind a mondóka szerint”. Ráadásul az a formális, programszerű bevezető nyilatkozata, amellyel régi ismerőséhez címzett kérését megelőzi („Napjainkban úgy a politika, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és annak életére; összeszedetnek a népdalok, népmondák sat., népszínművek iratnak sat.”), a lírai, az epikai és a *drámai* műnemhez sorolja a folklóralkotásokat, illetve azok irodalmi transzponálását. Egyébként Tompa *levelezésében* e mondatban használja először a *népmonda* szót, ezt megelőzően kizárólag a *néprege*, *rege* kifejezéseket használja.

Tompa kissé szokatlanak érzékelt kérését („zavartan előadott akaratomat”) több módon is megtámogatja. Egyrészt hivatkozik a népélet dokumentálásának politikai és irodalmi jelentőségére, a nyilvánosság és a közönség igényére, másrészt arra, hogy a kért folklóranyag feldolgozása révén, mivelhogy ilyen témák iránt kereslet mutatkozik, sanyarú egzisztenciális helyzetén is tudna segíteni. Végül, praktikus oldalról is indokolja kérését, amikor rövid használati utasítást is ír az adatgyűjtéshez: „Legyen szíves

⁶⁷ Tompa Mihály Liszcai Pap Imrének, Pest 10-ik jan. 1846. *TMLev*, I., 52–53. A kritikai kiadás jegyzetei szerint „Károly bácsi” Fekete Károlyra utal.

kedves bátyám azon játékokat leírni nekem, melyeket a lányok vasárnap a puztán vagy páston énekelni szoktak; mint minden csekélységet; szólítson meg egy leányt, s mindent elmond és megmagyaráz a szobában is” – azaz nincsen szükség résztvevő megfigyelésre, helyszíni dokumentációra, az egyik, behivatott adatközlő a szituációtól függetlenül is verbalizálni és reprodukálni tudja a dramatikus játékot. Ebben nyilván az is szerepet játszik, hogy a felkért gyűjtő olyan státusú, akitől a nagyvárosban tartózkodó (és ezért a közvetlen forrásoktól ismét csak elvágott) Tompa nem várhatja el, hogy helyszíni megfigyelést-lejegyzést végezzen, ugyanakkor az is feltehető, hogy a címzett számos alkalommal tanúja lehetett már a játékoknak. Megfigyelésen, helyszíni lejegyzésen alapuló gyűjtés helyett Tompa tehát szívességgként reprodukcióra alapozott gyűjtést kér, ez kényelmesebb a gyűjtőnek is. Kérhetne egy másik típusú, a korban ismert és használt gyűjtési-lejegyzési technikát is, mégpedig az emlékezeten alapulót (BENEDEK, 1967, 10.). Ezt a technikát használhatná maga Tompa is, ám csak töredékesen képes (de legalább képes) emlékezeten alapuló szöveg-reprodukciót elvégezni, azonban ez esetben nem csupán a szöveg fontos, hanem a kinetikus aspektus is, a koreográfia is (amelynek fő jellegzetességére – hidasjáték – szintén emlékszik).

Ez esetben, a mondatól eltérően, amely szóbeliségben használt formája szerint prózai szöveg, Tompa verses-énekelt szövegekre kíváncsi. A három, példaként idézett szövegrészlet közül kettő ismert gyermekjátékhoz tartozik. A harmadik, példaként hivatkozott szöveg kapcsán közismert, hogy Kölcsey Ferenc 1826-ban, az *Élet és Literaturában* megjelent, később *Nemzeti hagyományok* címen ismertté vált tanulmányában szintén idézi ezt a gyermekjáték-éneket mint az egykor fellelhető, azóta már csak nyomokban létező történeti érdekű népköltészet példáját: „A’ több százados daltöredék, melly a’ magyar gyermek’ ajkán mai napiglan zeng: *Lengyel László jó Királyunk, az is nekünk ellenségünk*, bizonyítja, hogy valaha a’ köznépi költő messzebb kitekintett a’ haza’ történeteire, a’ helyet, hogy a’ mostani énekekben csak a’ felfüggesztett rablónak, ’s a’ szerencsétlenül járt lyánykának emlékezete forog fenn.”⁶⁸ 1830-tól 1845-ig egyébként a Lengyel László-játék szövegét négyszer is publikálták (KISS, 1953, 377.). Levele végén Tompa újabb gyűjtői felkérést is továbbít. Liszkai Pap Imre válasza nem ismeretes, és Tompának sem ismert olyan műve, amely dramatikus népi játékokat dolgozna fel.

A *Népregék, népmondák* kötet

Mint fentebb láthattuk, Tompa első kötetének megjelenését, a mutatványok és a korabeli elismerések nyomán a korszakban kiugrónak nevezhe-

---

⁶⁸ *Élet és Literatura*, 1826, 51.

tő olvasói kereslet előzte meg, amit a már megjelent kötet csak fokozott; a *Népregek, népmondák* a korabeli körülmények között mintegy bestseller lett, hiszen egy hónapon belül új, második kiadást kellett kinyomtatni belőle. (Az összehasonlítás kedvéért: egy évvel korábban, 1845 márciusában a *János vitéz* megfelelő reklám után jelent meg, feltehetően 1000 példányban, ez viszont csak 1846 végére fogyott el valószínűleg, hiszen a második kiadást csupán 1846 végén vagy 1847 elején hozta ki Vahot Imre. PETŐFI, 1997, 304.)

A címről és az alkalmazott műfaji terminusokról

Tompa első kötetét műfajspecifikus módon állította össze, két műfajt képviselő narratív szövegeket gyűjtve egybe. Ezt tükrözi a kötet címe, amely nem metaforikus, hanem leíró, műfaj-azonosító jellegű. Kérdés, hogy a címben megjelenő két szó (*néprege, népmonda*) milyen használatú. Nyilvánvalóan nem szinonimákról van szó, annak ellenére sem, hogy a *rege* és a *monda* szót gyakran használták szinonimaként a 19. században, bár a *rege* szó használata ekkoriban jóval gyakoribb, mint a *monda* terminus ilyen használata, míg a 20. századra ez a tendencia megfordul. Bár a szakfolklorisztika egyértelműen a *monda* terminust preferálja, a *regét* elhagyja, a *monda* szó nem igazán tudott gyökeret verni a mindennapi szóhasználatban, s míg a 20. században a köznyelvből is eltűnik a *rege* megnevezés, vagy legfeljebb archaizáló használatban él, annál gyakoribb a mai köznyelvben, de akár a társtudományok művelőinek írásaiban is a *monda* szó helyett a *legenda* használata (helyhez kötődő hagyományozódó történeti elbeszéléseket értve alatta).

Mint fentebb említettem, Tompa levelezésében első ízben kötetének megjelenése után pár nappal bukkan csak fel a *népmonda* szó, korábban kizárólag *rege/néprege* megnevezéssel utalt műveire. Kötetének címe így azért is meglepő némiképpen, mert a *monda, népmonda* szót Tompa nemcsak ezt megelőzően, de a későbbiekben sem igen használja, sőt, elbeszélő költeményeit rendezve sajtó alá az 1850-es években idővel teljesen el is hagyja azt (érdekes ugyanakkor, hogy Erdélyi János, Tompa egykori pataki diáktársa alább ismertetendő alapos kritikájában, 1846 január végén éppenséggel a *monda* szót tartja relevánsabbnak a cím két műfajmegjelölése közül, s a *regét* hanyagolná). Amint a *monda* és *rege* szó közül a 19. század első felének irodalmában a *rege* szó összehasonlíthatatlanul gyakoribb volt, úgy a *néprege-népmonda* kifejezésparra is ez áll. *Néprege* vagy *pórrege* szóval jelölték az 1820-as/1830-as évek irodalmában azokat a prózai vagy verses elbeszélő műveket, amelyek népi szereplőket léptettek fel (tündérmesei, hiedelemmondai vagy történeti mondai motívumokat, szüzsét felhasználva). Kérdés, hogy a kötet címében szereplő két műfaji megjelölés közül a harminc szövegből melyek reprezentálhatták egyik vagy másik mű-

fajt. Szerzői értelmezés a kötet címéről és a szövegek műfaji hozzárendeléséről nem ismeretes. Erre vonatkozólag Tompának egy évtizeddel később megjelent kötete szolgálhat valamiféle magyarázattal.

Heckenast Gusztáv az 1850-es évek közepén megkereste Tompát azzal az indítvánnyal, hogy kiadja összes munkáit (TOMPA, 1858). Hosszas töprengés után⁶⁹ az elbeszélő munkák elrendezése az ötkötetes összkiadásban a következő lett: (III.) *regék*, (IV.) *népregék*, (V.) *beszélyek* és *balladák* (látható, hogy a *monda/népmonda* megnevezés itt már egyáltalán nem szerepel). A kötetbe Tompa 1856-ig írott verseit válogatta be, így tehát természetesen bővebb anyagról van szó, mint az 1846-os verseskötet esetén. A *Népregék, népmondák* kötetben megjelent szövegek zöme a *regék* és a *népregék* című fejezetben található. A *regék* rész 29 szöveget ad, és az 1846-os kötet 30 költeménye közül négy mű került ide, ezek: *A jávorfáról*, *A vándor lápról*, *Az ördögszekérről*, *Az árvalányhajról*. A *népregék* részben (amely összesen 33 költeményt tartalmaz) az 1846-os kötet anyagából összesen 24 szöveg található. A *Népregék, népmondák* szövegei közül végeredményben kettő nem került be a *regék* illetve a *népregék* kötetbe, ezek *A hulló csillagról* és a *Szent László királyról* című költemények, amelyek a *beszélyek, balladák* kötetbe kerültek át. E felosztás szerint tehát Tompa a *Népregék, népmondák* korpuszából *regéként* klasszifikálva négy művet kezelt külön,

A *Népregék, népmondák* szüzséinek lokalizáltságát véve figyelembe látható, hogy e négy mű (vagyis *A jávorfáról*, *A vándor lápról*, *Az ördögszekérről*, *Az árvalányhajról*) mindegyike megegyezik a tekintetben, hogy ezekből *hiányzik* a kötet többi szövegének alapvetően fontos, közös vonása, mégpedig a *cselekmény lokalizáltsága*. Egyébként összesen öt ilyen szöveg található az 1846-os kötetben, bár az ötödik, *A hulló csillagról* címet viselő, e tekintetben felemás jellegű, ugyanis bár a cselekmény tere és ideje is konkretizálva van (Borsod vára, török idők), ugyanakkor mindez a cselekmény és a mű szempontjából irreleváns; ez esetben ugyanis egy természeti jelenséghez kapcsolódó hiedelem (hullócsillag: valaki meghal) bemutatása és magyarázata áll a mű középpontjában, s nem valamely hely/tereptárgy nevének, létrejöttének eredetmagyarázata.

Vagyis ez okból az feltételezhető, hogy Tompa első kötetében a *néprege* műfajához azok az elbeszélő költemények tartoznak, amelyek a Kárpát-medencében (elsősorban észak-kelet Magyarországon és a Felvidéken) valamely – ha nyomokban/romokban is, de – létező térbeli, általában földrajz-

⁶⁹ Erről Tompának Arany Jánossal folytatott levelezése tanúskodik, Tompa Arany tanácsát kérte a műfajok kijelölése, a kötetbeosztás és versei átírása kapcsán. Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1856. október 8., *AJÖM*, XVI., 770; Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, kelet nélkül, 1856. október vége felé, *AJÖM*, XVI., 772., 773.; Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. dec. 7., *AJÖM*, XVI., 777.; Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva 1856. dec. 31., *AJÖM*, XVI., 788.; Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, febr. 5. 1857, *AJÖM*, XVII., 13–14.; Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1857. február 11. II. levél, *AJÖM*, XVII., 19–20.; Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1857. március 28., *AJÖM*, XVII., 43.

zilag is azonosítható, természeti és/vagy kulturális objektum (tó, kőalakzatok, árok, templom, forrás, vár, település, falrakás, hegy, bánya, barlang, zárdá) nevét és ezzel összefüggésben eredetét az objektum történetével beszélik el és magyarázzák, míg a *népmondákhoz* azok a szövegek sorolhatók, amelyek valamely természeti jelenség kialakulását beszélik el erősen antropomorfizáló-mitologizáló módon (*A vándor lápról, Az ördögsekérről, Az árvalányhajról*).⁷⁰

E szempontot véve figyelembe, a kötetben található összes többi szövegtől különbözik *A jávorfáról* című mű, ennek cselekménye ugyanis egyfelől teljesen fiktív térben és időben játszódik (nem kapcsolódik sem a magyar történelem egy többé-kevésbé meghatározott időpontjához vagy periódusához, sem a magyar glóbusz egy, akár térképre is vetíthető pontjához), másfelől nem valaminek (helynek, tereptárgynak, természeti jelenségnek) az eredetét beszéli el, hanem egy gyilkosság és csodálatos felfedezésének történetét. *A jávorfáról* nem csupán egyes motívumaiban, hanem szüzséjét és szerkezetét tekintve is tündérmese, nem véletlen, hogy a Jávorfa-mesére vonatkozó magyar néprajzi szakirodalom sem felejtí ki Tompa ezen művét, annál is kevésbé, mivel feltehetően Tompa költeményének szerepe lehetett a meseszüzsé terjedésében (KOVÁCS, 1979).

Ugyanakkor, bár ezen műveire Tompa 1846 előtt és után is leginkább a *rege/néprege* megnevezéssel hivatkozik, magukban az elbeszélő költeményekben viszont felbukkan a *monda* szó,⁷¹ mégpedig a *rege* alternatívájaként. Mindkettő hagyományos, közszájon forgó történetet jelöl.

Ami a kötet cím műfaji megnevezéseiben szereplő, ismételt *nép-* előtagot és annak jelentését illeti, feltételezhetően a folklór/szóbeli eredet, illetve a népies nyelvhasználat és stílusregiszter (esetleg népi szereplők) biztosítják ezt. Ez kritériumként megjelenik Frankenburg Adolf fentebb bemutatott kritikájában is, amihez a *néprege* esetében a cselekmény lokalizáltságának elvárása is társul – és Tompa ezen művei ezt rendre teljesítik is.

A kötet egykorú fogadtatása

A *Népregék, népmondákról* három egykorú ismertetésről van tudomásunk. Időrendben az első a *Jelenkor* rövid, névtelen közleménye, amely 1846. január 25-én jelent meg. Ezt követte Erdélyi János terjedelmes recenziója

⁷⁰ Vesd össze Kéki Lajos hasonló megfigyelésével: „E nemű költeményeit műveinek 1858-diki kiadásában két csoportba sorozta. *Regék* cím alatt foglalta össze helyhez nem kötött népmeséit, szimbolikus, allegorikus és aetiologikus regéit. A többieket, melyek inkább mondai természetűek, *Népregék* cím alatt csoportosította. Az első csoportbeliek nagyrészt saját fantáziájának leleményei, a másodikban összefoglaltak inkább népi hagyományokon alapulók.” KÉKI, 1912, 67.

⁷¹ „De róla monda él” (*Sülyedés*), „mikép a monda szól” (*Király kút*), „szól a monda” (*Veres patak*), „mint a monda szól” (*Lófő*), „Csak a mondában él homályosan” (*Oltárkő*) „Az ősmondának ajka úgy emlékeztvén felőle” (*Sárkánytörés*)

a *Magyar Szépirodalmi Szemlében*, 1846. január 27-én, majd az *Életképek* melléklapjában, az *Irodalmi Órben* jelent meg ismét csak egy terjedelmesebb ismertetés 1846. április 18-án, *Galamb* név alatt.

A *Jelenkorban* a *Budapesti napló* rovatban, a fővárosi hírek, a társasélet eseményeiről szóló híradások (pl. a közelgő jogászbárról, ahol a „Biharybanda” muzsikál majd stb.) közepette található meg a Tompa könyvéről szóló ismertetés:

„Irtunk irodalmunk pangó állapotáról, emlékeztünk olykor becsesbtermékeiről [!] is, 's különösen hogy ez év kezdével [!] kellemes termékeket hozott a' magyar olvasó világnak; de még is valólag maradandó becsüeket csak gyéren mutathatánk elő; – most szép költészeti virágfüzért nyujtunk a' szív, a' szelid érzemények bájhonából: 'Népregék, népmondák' czim alatt, írta Tompa Mihály. Jeles ifju költőnk legtöbb eredetiséggel, folyékony 's édesen hangzó nyelven adja elő azon érdekes 's a' népeletre nagy hatással bíró költeményeket, mellyek ennek őseletéből sugározván át a' jelen korra, még most is andalgó érzeteket táplálnak, 's többet saját leleményes elméje kincstárából ékesítvén fel, gyönyörrel olvasható füzetet nyújt azoknak, kik honunk mesés koráról 's jelen térképi helyzetéről gondolkozni szeretnek. Meglepő tájirat, természeti tünemények játékszerű ábrázolata, itt ott merész eszméletekkel fűszerezve kölcsönöznek becset szerző művének; ki e' szakban már előbb isméretes levén irodalomunkban, ez által népregeirői koszorura lőn érdemessé. Mi műveinek hosszú életet ígérünk, 's ha például század mulva olvasandja majd a' magyar azon tájleírásokat, hol az uszóláp vándorol, 's a' Csörsz árkát környező mocsárokról' stb. melly vidékeket akkor biztos hiedelmünk szerint már rendezett csatornák vagy vasutak hasogatandják, 's viruló ligetekkel, illatos gyümölcskertekkel leendenek boritva: örömmel fog eltelni keble, hogy mit olvas, már csak költemény, holott mi, jelenkorfiak, a' regében is valót szemlélünk. Tompa a' mult és jelen képét adá a' jövőnek által. Mi olly lángoló keblet és türelmet ohajtunk neki, miszerint érdekes vázlatit minél többel szaporithassa. Csinos nyomatu 's külsejű könyve 1 frt. 12 kr. pgó, 's méltán rendkívüli keletnek örvend” (N. N., 1846).

A teljes elismerés hangján szóló könyvismertetés szerint Tompa munkájának jelentőségét egyfelől a kötet megjelenésének kontextusa adja, vagyis ezen értékelés szerint a meglehetősen alacsony színvonalú kortárs szépirodalom mint összehasonlítási alap. Másrészt a népregék hatása a költői kidolgozás mellett az ismertetés írója szerint abból fakad, hogy a könyv az ősi népeletet idézi meg, méghozzá oly módon, hogy összekapcsolja „honunk

mesés korát” (a *mesés* szó jelentése itt összefüggésben állhat a *mese* szónak a korszakban jellegzetes használatával, ti. a *mese* alkalmanként mint a *mítosz* szinonimája jelenik meg, ’történelem előtti/történelmen kívüli’ értelemben is), illetve annak „jelen térképi helyzetét”, vagyis nemzeti múltat és jelent, nemzeti időt és teret. Az ismertetés sajátossága, hogy a regéket egyfajta dokumentációként és helyzetjelentésként fogja fel, mintha az elbeszélte történetek olyan állapotról számolnának be, amely a haladás eszméjének érvényesülésével szükségszerűen változik, és nem egyszerűen változik, hanem örvendetesen és nagy bizonyossággal fejlődik. A fejlődés szükségszerű velejárója a múltnak a jelenben még élő reliktumainak eltűnése, ami ez esetben a táj üdvözlendő átrendeződésével, modernizálódásával jár együtt, a termelés szolgálatába állított kultúrtáj kialakítását eredményezve (pl. mocsarak és úszóláp helyett vasút, csatornák, gyümölcsöskertek). (Bár természetesen nem helyénvaló egy rövid könyvismertetés érvelése alapján eltűzött következtetéseket levonni, mindenesetre a reformkori haladás-eszme keserű érvénytelenítődése juthat a kései olvasó eszébe, ha a recenzió írójának ajánlását megfogadva, valóban megpróbálja maga elé idézni, milyen kép is tárulhatott annak szeme elé, aki a *Népregék, népmondák* kötet megjelenésének századik évfordulóján, 1946 januárjában, egy korábban elképzelhetetlen mértékű és ideológiájú háború és népiirtás után az ország állapotán végigtekintett.) Sajátságos a kötetnek az a leírása is, amely szerint ezek az elbeszélő költemények „a ’szív, a ’szelid érzemények bájhonából” származnának. Tompa népregéinek többsége ugyanis kifejezetten a bűn (kapzsiság, irigység, lopás, gyilkosság, istenkáromlás, nemi erőszak, hamis esküvés) és bűnhődés témája köré épül, esetenként azonban még a költői igazságszolgáltatás is elmarad, amit a kései recepció majd hangsúlyosan kifogásol is.

Erdélyi Jánosnak a *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ben két nappal később megjelent recenziója első részében a kötet címével, azaz a szövegekre alkalmazott műfaji terminusok használatával foglalkozik részletesen és a bírálat tárgyát képező irodalmi terméken túlmenő érvényességgel.⁷² Erdélyi nem tartja indokoltnak a kettős műfaji megnevezést a könyv címében: „megvalljuk, a tartalomtól nem tudnók kimutatni, melyik a rege és melyik a monda; így alighanem fölös a kettős cím, s talán irodalmunk sincs tisztában a rege és a monda felől, melyek értelmét ideje volna már közelebről meghatározni s tudni” (ERDÉLYI, 1991, 150.). Miután a rege magyar és német műfaji hagyományának terminológiai megoldásait sorra veszi, Erdélyi azal a javaslattal él, hogy Tompa könyvének címéül megfelelőbb lett volna a *monda*, illetve a *költői monda* megnevezést használni. A *monda* Erdélyi terminológiai rendszerében a hagyományos elbeszélő műfajokat összegzi (altípusai: a vallásos tárgyú *hitrege*, a történeti tárgyú *rege* és a *csodálatos*

⁷² E recenzió esetében a szövegrészek hosszabb idézésétől eltekintek, egyrészt a kötet terjedelmi korlátai miatt, másrészt mert Erdélyi bírálatának szövegét – ellentétben a másik két ismertetéssel – a közelmúltban is kiadták (ERDÉLYI, 1991), harmadrészt mert azóta több elemzés is született róla, lásd KOROMPAY, 1998, 220–221.; GULYÁS, 2005b, 199–201.

tárgyú mese), a *költői monda* kifejezés pedig arra utal, hogy az adott epikus mű *verses* formájú.

Ezek után Erdélyi Tompa munkájának műfaji kísérlet jellegét méltatja, vagyis azt, hogy a szerző egy bizonyos műfajban próbált meg elmélyülni: „[Tompa Mihály] különszerű (specialis) és eddig alig művelt pályára lépett velök, majdnem társ nélkül mai költőink között, mert kevés a példa, hogy *mindenki mindent* ne írna, miből nem jöhet ki egyéb áldatlan idő- és erővesztésnél” (ERDÉLYI, 1991, 151.). A szerző másik érdeme pedig az, hogy a feldolgozatlan magyar epikus anyagból meríti tárgyát (ami „külön munkába kerül”), hiszen a magyar irodalom eddig nem tárta fel és nem használta ki saját narratív hagyományát – míg ellenben Nyugat-Európában (angol, francia és német példák alapján) a „műveltebb európai népek [...] annyira feldolgozák anyagaikat, hogy külföldre kell menniök tárgyakért, mint a gyárosnak és kereskedőnek” (ERDÉLYI, 1991, 152.). Ez azonban a magyar irodalom fejlődésében csak egy következő fázis lehet. Ezután Erdélyi rátér Tompa műveinek belső (szerkezeti) és külső ismérveinek bírálatára. Erdélyi ítélete szerint Tompának nem erőssége a kompozíció („nagy hiánynak látjuk legtöbbször, a történetnek pusztán krónikai összeütését”), ugyanakkor a költői kidolgozás minősége feledtetni tudja a felépítés gyengeségeit („első pillantásra meglep bennünket az egyes mondák elburkolása, különösen a nagy ügyességgel s kitűnő természetszemléléssel irt bevezetések, jelzők (epitheton), festői színek által [...] Ő ezek burkában a hallott mondát szépen körülprémezve adja” ERDÉLYI, 1991, 152.). Erdélyi bírálja ugyanakkor Tompát azért, mert helyenként nem követi a folklórepika kifejezőmódját, amelyre pedig az „elbeszélési egyszerűség és világosság” jellemző. Márpedig a népi nyelv és a népi elbeszélő hagyomány jellegzetességeinek követése elengedhetetlen akkor, ha *népmondákat* ír a költő, vagyis Erdélyi összefoglalása szerint „vagy a népért vagy a néptől” (ERDÉLYI, 1991, 152.). Erdélyi János szerint a könyv legjobban sikerült darabjai *A vándor lápról, A jávorfáról, Az ördögsekérről, A karcsai templom* és *Márta könyve*, amelyek közül *Az ördögsekérről* és *A jávorfáról* című művek támaszkodnak leginkább a folklór epikára. *A jávorfáról* című költemény versmértékét érintő megjegyzéséből az is kitűnik, hogy Erdélyi maga is ismerte a mesét, illetve, hogy tudomása szerint legalábbis a mesei dalbetétek a nép körében általánosan ismertek voltak: „*A Jávorfának* már versei azon néhány vers után alkalmazták, melyeket költők a nép szájából vett, mint: »Teljél, teljél kis kosárka, / Fújad, fújad én gyilkosom, / Voltam én is király lánya.« E sorokban kijelenti magát a mérték, melynek mintájára, jól tette, hogy írta költők az egészset. Itt már megvan a *három királyleány*, kik közül a két első írty, a legifjabb pedig legkedvesebb és legjobb” (ERDÉLYI, 1991, 153–154.). Pozitívan értékeli Erdélyi azt a megoldást is, hogy a fentebb kiemelt művekben a néphit antropomorfizmusa is megjelenik, ily módon állatok, növények is előléphetnek szereplővé és – akárcsak az eposzi gépezet – csodálatos módon lendíthetik előre a cselekményt. Recenziója záró részében Erdélyi

János Tompa művét forrásként használva a nép történeti emlékezetének jellegzetességeit próbálja meg rögzíteni, s a történeti emlékezet valószínűsítő regionális eltéréseire hívja fel a figyelmet:

„Amit ily uton népünk történeti emlékezetéből veszünk, föltéve, hogy Tompa nem keresé különösen valamely kor mondakörét, bátran következtethetni, hogy legtöbb monda van a tatárfutás idejéből. A mohácsi vész emléke sem látszik oly elterjedettnek, mint a muhi pusztai eseté. De itt az a körülmény foroghat fel, hogy költőnk talán jobban ismeri a sajóvidéki életet, mint a dunántúlit, mert itt aligha nem többet fognak tudni a törökjárásról, törökvilágról, mint Borsod, Zemplény tájain. E tekintetből hazánk két nagy vidéke hihetőleg külön regéket fog ismerni, s a *felső Tiszának Sajó*, a *Dunántulnak* pedig *Mohács* szolgáltatóna regei adatokat.” (ERDÉLYI, 1991, 154.)

Végezetül Erdélyi Tompa verselésére tér ki, a korábbi irodalmi regehagyománytól eltérő pozitív sajátosságként emeli ki, hogy „Tompa nemcsak *tárgyat*, hanem *formát* is a néptől látszik kölcsönzeni”, ugyanakkor Tompa rímhasználatában ez problémákat is okozhat, mert írott szövegben a szóbeliségben használható/hallható rímek nem mindig megfelelőek („használja pedig ezeket a nép után, mely nem ismeri a nyelvet *írásból*, hanem csak hallomás után, mi *író*nak már nem szabad”) (ERDÉLYI, 1991, 154.). Összességében Erdélyi recenziója – nem meglepő módon – a népköltészet bizonyos sajátosságainak bemutatása mellett a folklór irodalmi felhasználásának számos aspektusát érinti, a *Népregék*, *népmondák* erényeinek és hibáinak kimutatása mellett végeredményben Tompát munkája folytatására buzdítja.

A *Népregék*, *népmondákról* 1846-ban megjelent harmadik könyvismeretetés, amely az *Irodalmi Őrben* 1846 áprilisában látott napvilágot, általánosságban azért is figyelemreméltó, mert szerzője, Atádi (Golub) Vilmos,⁷³ mielőtt magára a *Népregék*, *népmondákra* rátérne, egy hosszabb bevezetésben a népelet, illetve a népköltészet irodalmi megjelenítésének problémáját taglalja, és Tompa kötetét a meglévő (ám nem megfelelőnek minősített) népies irányultságú, illetve a népiességet teljesen mellőző irodalmi hagyományokhoz viszonyítva értékeli pozitívan, miközben népköltészet és nemzeti költészet kapcsolatára is kitér.

⁷³ „Atádi Vilmos, ügyvéd és Andrássy Manó gróf titkára, szül. 1821. máj. 27. Tót-Gyugyon, Somogy-megyében; atyjának, ki gazdatiszt volt, 24 gyermeke közül ő volt a 22-dik. Tanulmányait Tatán és Győrött végezte; előbb gazdasági pályára lépett, utóbb a jogi pályát választotta s 1847-ben ügyvéddé esküdött föl. [...] Meghalt 1865. febr. 23. Kecskeméten. Mint író legelőször az *Életképekben* lépett föl Torma álnév alatt: *Soproni levelek* cz. közleményeivel, s az *Irodalmi Őrben* Galamb név alatt bírálaival. Később a *Pesti Divatlapnak* volt segédszerkesztője; azután a *Jelenkornál* volt újdonságíró s mint ilyen a pozsonyi országgyűlésre küldetett fel, honnan a *győri Hazánk* cz. lapba is írogatott.” SZINNYEI, 1891, 286.

„Már az egyéni ember gondolatit, érzelmeit ismerni érdekes; mennyivel inkább egy népet? különösen olyanét, ki velünk ugyanazon léget szívja, ugyanazon föld emléiről táplálkozik? És ha szeretünk hallani népekről, kiket semmi viszony, sőt néha rokonszenv sem csatol hozzánk: lehetetlen, hogy azon népről, kit vér, nyelv, szokás, százados együttlakás oldhatlanul egyesítének velünk, örömeit ne kívánjunk hallani, mint akár az arab kalifákról, akár a' hindu páriákról, vagy lovagkori német rablóvitézektől, kiknek pedig émelygős történetei nálunk maiglan eléggé mohó olvasmányok. [...] És ezért örömmel üdvözlöm szerzőt, mert e' nép tolmácsává szegődni elég lelkes volt; üdvözlöm [!] pedig annál inkább, mert e' nép gyermeke lévén, olly jól esett az általa megszólalt távolabbi rokonokat is megértenem. Szerző tehát a' népismertetésre, az eddig bűnösen elhanyaglott ügyre nézve, igen fontos szolgálatot vitt véghez. Mert valljuk meg, hogy eddiglen népünket csak úr- vagy megyedolgán, látogattuk, 's legkevésbé méltóztattunk házi tűzhelyeig kísérni: pedig nemde az embert valódilag kiismerni óvatlan pillanataiban, szabad-folyásu cselekvései közben lehet?

E' helyütt nem állhatom meg, hogy írónk nagy részét ne kárhoztassam. Örökös a panasz, hogy műveiken idegen élet szelleme leng: holott ez igen természetes, mert elhanyagolák a' népet [...] – Némellyekben ugyan megfoganszott az akarat, nemzeti jellemeket idézni föl, – 's mi lőn az eredmény? sujtásos táblabírák, járdakoptató gazemberek torzképeit nyertük, mi eleinte kaczagtatott, ma már azonban egyhangu silányságaival boszant. [...]

Ime azon ponthoz értünk, hol kimondhatjuk, sőt ki kell mondanunk, hogy eddig, nekünk magyaroknak, nemzeti költészetünk nem volt. Oka megint csak az, mert figyelemre nem méltatták a népet. – Jól tudom, hogy ujabban néhányan, megértve valódi hivatásukat, népünk jellemét kezdik tanulni, 's műveikben alkalmazni: – de bizony nálunk is csak alárendelt szerepre van utasítva a' népi elem; színpadjaink pedig különösen a' népnek vagy legsötétebb oldalát, a' zsványságot, vagy nevetség gyarlóságait hurczolják elő; miért ez utóbbit, midőn a' jelen nem levő kigunyolásából nem okulhat?

Azért szerzőt ujolag üdvözlöm, hogy e mondák fölmelegítésével a' népet, mialatt magának mintegy visszaadá, velünk is kellő színben ismerteté meg. Különösen örülök azon, hogy eltérve verselőink siralmas, 'Hozzá, Euleilához'-féle modorától, 's kibontakozva a' meddő alanyiség unalmas egyhangúságából, az irodalmat nem holmi petrezselyemszagu 'dalfüzér'-rel, hanem egy igaz gyönggyel gazdagítá: sőt sikerült megczáfolnia

azon balhítt, mintha népünk semmi objectív saját költészettel nem bírna. E' mondák tehát nem pusztá gyönyörködésre, de komolyabb figyelemre méltók, már azon tekintetből is, mert a' népnek bizonyos tárgyak felőli nézeteit, érzelmeit – vagyis egész szellemi látókörét – híven tükrözvén, a' lélekbuvárnak alkalmat nyújtanak tehetségei, hajlami kipuhatolására, mellyeknek ismerete pedig a' bölcs kormányozhatáshoz szinte nélkülözhetlen. Főnebb pengetett tárgyunkra vonatkozólag azonban, legörvendetesebb az, hogy e' népregék csíráját rejthetik egy fölvirágzandó nemzeti költészettnek, melly jelennen tévedt iránya miatt pártolatlanul nyavalyg és megváltóért epedez. Koránse higgye pedig valaki, mintha népköltészetünket azonosítanám a' nemzetivel. – Amaz szűkebb, emez szélesebb értelmű. A' nemzeti: egybeforrása, összeolvadása minden osztály érdekének, mi mindenesetre ajánlandóbb az osztályi különválásnál; azonban mi még igen is élesen vagyunk egymástól elzárva, következőleg nemzetiről, mint már tökélyesen élő valamiről, alig eredhet szó. Teremteni kell előbb, 's ebben az irodalomnak szükség a' haladás élére állania; de hogy ingatlan támpontja legyen, legelőbb a' néphez kell folyamodnia; mert historiai való, hogy az legépebben föntartá eredeti typusait. És most mindenki megértheti, mért tartom olly fontosaknak szerző közleményeit, mint az e' nemben első sikeres vállalat ohajtott gyümölcseit. Igenis, illy gyűjteményeknek kell eleve anyagul szolgálni sajtátszinű költészetünkhöz" (ATÁDI GOLUB, 1846, 145–146.).

Mint látható, akárcsak a *Jelenkor* cikkében, Atádi Golub Vilmos könyvismertetésében is megjelenik a *Népregék, népmondáknak* egyfajta népismereti, etnográfiai olvasata. A felvilágosodás értekezőinek érveléséhez hasonlóan, a szerző szerint az etnográfiai ismeretek végső soron államigazgatási célok megvalósításában is felhasználhatók, azaz gyakorlati alkalmazhatósággal is bírnak, ami nyilvánvalóan erősíti jelentőségüket. A nép státusa ebben az érvelésmódban sajtáságos: a szinte etnológiai érdeklődést felkeltő másság megtestesítője (ugyanakkor, mint később kitűnik, egyben az érdeklődő tágabb közösség őseredeti hagyományainak letéteményese), amelyre a mi-tudat csak részlegesen terjed ki („távolabbi rokonaink”). Tompa pedig etnográfusi szerepkörrel felruházva közvetítőként, „tolmácsként” működik a recenzióíró által közelebről nem definiált saját csoport és a „nép” között, áthidalva a kettő közötti távolságot (amely számottevő távolság nyilván szocio-kulturális jellegű és nem térbeli).

Emellett ugyanakkor a recenzióban a reformkor népköltészet-értelmezésének egyik fő szempontja is jelen van: a folklór szöveghagyományának ismerete elengedhetetlen feltétele a nemzeti irodalom létrehozásának, hiszen a jelenlegi, idegen mintákat követő (vagy ilyenként beállított) lite-

ratúrával szemben az eredeti magyar szöveghagyomány folytonosságát a hagyományörző népköltészet biztosíthatja: „az irodalomnak [...] legegőbb a' néphez kell folyamodnia; mert historiai való, hogy az legépebben föntartá eredeti typusait.” Tompa regéinek jelentősége – a poétikai értéken és azon túlmenően, hogy egyszerre szolgálnak forrásul a népismerethez, a népszellem, a néplélek megismeréséhez – abból is fakad a recenzióíró szerint, hogy bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy a magyar népköltészetben nem csupán a lírai, hanem a tárgyias-epikai megszólalásmód is létezik. A recenzióíró számára, úgy tűnik, nem jelent problémát az, hogy Tompa alapvetően mégiscsak *költői* művet és nem folklórgyűjteményt publikált, s míg Tompa népregéit a folklorisztikai gyűjtési elvek és módszerek rögzítése, azaz a 19. század vége óta úgy értékelik, hogy azokban nyersanyagként, ám nem a népköltési gyűjtés megkívánta hitelességgel használta fel a folklór próza-epika szüzséit, a korabeli recenzióíró szerint viszont Tompa regéi maguk szolgálnak nyersanyagként és hiteles forrásként a *nemzeti* irodalom számára: „Igenis, illy gyűjteményeknek kell eleve anyagul szolgálni saját színű költészetünkhöz”.

A recenzió következő részében Golub Vilmos a magyar epikus folklór jellemző vonásait kívánja kimutatni általánosságban – bizonyos fenntartások mellett – a Tompa művében található szövegek alapján.

„Nem lesz talán fölösleges, ha szerző által közlött 's kidolgozott regék- 's mondákból elvonás utján a' magyar objectiv népköltészetnek elemeit kifürkészsük, mik aztán az egyetemes nemzeti költészet szellemére is befolyást gyakorolhatnak, sőt kell is gyakorolniok. – Igaz, hogy elemzésünk egyoldalú lehet, mert előttünk fekvő regék mind a' tiszai megyékben mozognak, többnyire helyérdekűek, ottani természettünemények eredetét magyarázgatok [!]; de mennyire bizonyos közoeszméket fejeznek ki, 's ismert történeti névvel kapcsolván annyiból az összes nép tükrözéseül vehetők, – s így egész népköltészetünket képviselik” (ATÁDI GOLUB, 1846, 147.).

A recenzióíró ezek után a regékben megjelenő *szereplők* (nők, férfiak, király, az úri rend emberei, népfí, idegen) tipikus vonásait összegezi, majd az epikus *cselekmény* sajátosságaira tér át, s a költészeti reprezentációra vonatkozó pontosítás után („Félreértések megelőzéseül jegyezzük meg, hogy a' főnebbi vázlat nem az anyagi valóságos élet festése, hanem a' nép szelleméleteé, a' mint költészetében az nyilatkozik”) az alábbi tanulságos megfigyeléseket teszi:

„Népköltészetünkben igen fontos szerepet visz egy névtelen, csak műveletiből ismert fatum; ez büntet, jutalmaz, öröké érdem szerint, igazságosan. Azért a' nép sajátkezűleg ritkán

boszul, – legfőlebb átkot mond, 's a' fatum azt bizonynyal végrehajtja, kivált ha még maga is földidézi a' bűnös sujtó karjait. [...] Tovább menve, népköltészetünk szereti a' csodálatost, de csak ott használja, hol a' köz-ész megakadt, vagy hová élesebb erő is alig hathat; használ csodát ott is, hol a' földi bíró vagy mitsem tehet, vagy ítélete elégtelen" (ATÁDI GOLUB, 1846, 147.).

A recenzió befejező részében Golub Vilmos a harminc szövegből tizenegy mű tartalmát ismerteti röviden és kommentálja. A *Márta könyve* (amely a recenzióíró vagy a szedő félreolvasása folytán itt *Mátra könyve* címen szerepel) című rege kapcsán a somogyi származású recenzióíró maga is közöl egy „Balaton felől élő mondát”, majd szövegközlését így zárja: „Ezt csak azért hozám föl, hogy szerzőt kidolgozására serkentsem.”⁷⁴ Ezek után *A halász és aranyhal*, *Sülyedés*, *Csörsz árka*, *A' jávorfáról*, *Sirató*, *A vándorláp*, *Az ünnepontók*, *A' hegyes kő*, *Az ördögsekérről* és az *Eperjes* című regéket ismerteti. A legjobb darabnak *Az ünnepontókat* tartja, ugyancsak elismeréssel szól *A jávorfáról*, kritizálja ugyanakkor *A hegyes kő* című regét, mert németes jellegű, az *Oltárkőben* azt a vonást, hogy a „középkori magyar szolga bókolva festetik”, ami nemzetkarakterológiai képtelenség Golub szerint, problémaként veti fel az *Arvalányhajról* című regének azt a valóban meglévő kompozíciós hiányosságát, hogy a kezdetben központi szerepű, segítő legkisebb királylány idővel eltűnik a narratívából, végül *A jávorfáról* kapcsán azt a megjegyzést teszi, hogy az a fordulat, hogy az agg király a mese végén hamut szór fejére, „keleti szokás ugyan, de a' magyar népnél ismeretlen, következőleg regéiben sem lehet helye.” Némi helyesírási és verselési hibák megemlítése után a recenzió egészében véve igen elismerő véleményt formál a *Népregék, népmondákról*.

Összességében, Tompa a *Népregék, népmondák* összeállítása során döntően szóbeli forrásokra támaszkodott, ezek egyrészt saját népi szövegismeretén alapultak, másrészt tudatosan gyűjtött szóbeliségben élő történeteket ismerősei segítségével, szóban vagy írásban egyaránt. Ami Tompa munkamódszerét és célját illeti, azt talán legpontosabban visszamenőleg az a levele foglalja össze, amelyet a *Népregék, népmondák* megjelentetése után két évvel írt Arany Jánosnak, aki a *Rózsa és Ibolya* című műve kidolgozása után a kevéssé lelkes kritikái visszhangtól elbizonytalanodva ugyan, de feltehetően több hasonló mesét is akart írni. Tompa, aki ez idő tájt egy, Ovidius *Metamorphoses*éhez hasonló „tündéres magyar mitológián” dolgozott,⁷⁵ e felvetésre így reagált:

⁷⁴ „Eszmetársulatból eszembe jut a' Balaton felől élő monda. Van e' tóban egy elátkozott város; márványtemplomában égi báju szűz aranymedenczébe sírja váltság-könyeit; mert mihelyt csordultig telnek a' medencze, a' város föl-, a' tó pedig eltűnnék: de tizenkét órakor, midőn csak néhány könyecsepp hiányzik, előlép egy fekete kakas, fölborítja a' medenczét, 's a' Balaton új vízzel szaporodik, és apadhatlan marad, míg a' kakas tisztét el nem alussza. Tizenkét óra tájban néha e' templom tornyában a' hajó is megakad, ha t. i. épen arra tévedett.” ATÁDI GOLUB, 1846, 148.

⁷⁵ Tompa Mihály Fekete Károlynak, Beje Jan. 9. 1847. *TML*ev I., 64., Tompa Mihály

„Maglehet mondom hogy *Rózsád* is nem tetszett egyikét salondámának de a népköltőnek ezzel nem szabad gondolni; azért csak rajta, dolgozzál eredeti népmeséket ne félj hogy okod lesz megbánni, hogy ezt tevéd; Hogy a *Rózsa Toldinál* is jobb volna, a maga nemében természetesen, ezt még sem hiszem, én inkább szeretném Toldi alá írni a nevemet. Mit értesz az eredeti népmesék alatt? azt-e hogy compositiója és meséje is a magadé legyen? vagy csak feldolgozd a néptől hallottakat? Ugy gondolom az elsőt érted; lehet is ezt, mert ha irunk *népdalt*, mért ne *népmesét*? azonban nekem itt ez a gondolatom van: *meséltetni magamnak, és kidolgozni aztán tisztán népiesen*; igaz hogy a nép nem venne újat, de más köntösben újonnan venné, és meg lenne még is a hatás, más oldalról azok kik a néppel érintkezésbe nincsenek, azt nem ösmerik, szájízt kapnának költészetéhez, megösmernék sajtáságos gondolkozás-módját, lelkét orömeit, [!] bánatát, szokásait sat sat s lenne száz meg száz ki rokonszenvet érezne iránta és megszeretné. Mert azt hiszem a népköltészetnek czélja kettős: emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé.”⁷⁶

A *Népregék, népmondák* – Erdélyi János bizonyos fenntartásai mellett – kritikai sikerrel fogadtatott. Ehhez társult a közönségsiker, amelyet érzékeltesen jelez az a tény, hogy az első kiadás példányai hetek alatt elfogytak. Tompa műve sokkal pozitívabb fogadtatást váltott ki, mint az egy évvel korábban, 1845-ben megjelent *János vitéz (Népmese)* vagy az egy évvel később, 1847-ben szintén *népmese* alcímmel megjelenő Arany-mű, a *Rózsa és Ibolya*, amelyek megítéltetése a *Népregék, népmondák* korabeli értékeléséhez viszonyítva feltűnően ambivalens és részben fanyalgó volt. (A *János vitéz* problematikus értékelését egyebek mellett például az is jelzi, hogy az 1840-es és 1850-es években leginkább vígeposzként olvasták, GULYÁS 2005b.) Ebből az a feltevés adódik, hogy Tompa munkája jobban összhangban állt a korabeli közízléssel, olvasói elvárásokkal. Ha arra próbálunk meg választ keresni, mi lehetett az oka Tompa sikerének, akkor egyfajta válasz megfogalmazható azon tendenciák alapján, amelyek a 19. század első felének magyar irodalmában a rege, illetve a tündérmese műfajához tartozó szövegek fogadtatása kapcsán kirajzolódnak.

E tendenciákat röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy míg a történeti tárgyú monda műfajának megfeleltethető rege e korszak irodalmának egyik legproduktívabb és legsikeresebb szövegtípusa, addig a tündérmese szépirodalomban való megjelenése általában elutasításba ütközik. Az 1820-as években például három, magyar népi epikát reprezentáló kötet jelent meg

---

Arany Jánosnak, Beje 1847. december 1. *AJÖM*, XV., Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1848. március 2. *AJÖM*, XV., 191.; TOMPA, 1885, 382–383.

⁷⁶ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1848. március 2. *AJÖM*, XV., 192.

németül, Gaál György mesegyűjteménye (1822), Mailáth János mese- és regegyűjteménye (1825) és Mednyánszky Alajos rege-gyűjteménye (1829). E művek közül egyedül Mednyánszky történeti mondákat tartalmazó kötet jelent meg pár éven belül magyar kiadásban, míg Gaál és Mailáth művei magyarul csupán négy évtized múlva láttak napvilágot. Annak ellenére, hogy például Mailáth művét Kazinczy Ferenc a megjelenés évében lefordította magyarra, sem ő, sem Toldy Ferenc nem tudtak kiadót szerezni a gyűjtemény megjelentetésére, holott cenzori engedélyt kaptak a kinyomtatásra. A *Muzáron, Élet és Literatúrában* 1829-ben megjelent négy mese közül bizonyos olvasók heves kritikával illették a *Tündér Ilona* című Mailáth-mese közlését, bár hozzá kell tennünk, hogy Kazinczy Ferenc, Szalay László vagy Szemere Pál pozitívan értékelték azt. És pozitívan értékelték az irodalom „alatti” szövegtermelés is, hiszen ponyván, kalendáriumban 1834-ben megjelentek a *Muzáron* meseszövegei (MIKOS, 2005, 178.). A szépirodalom, a nemzeti irodalom számára viszont a közösség múltjáról beszélő történeti tárgyú epika rövid műfaja, a rege, vagyis az emlékezet közösségi funkciót betölteni képes történeti eredetmonda, amely a nemzeti múlt eseményeit a lokális, regionális és majd nemzeti tér egy-egy pontjával köti össze, sokkal hitelesebb és fontosabb szövegtípus volt, mint a teljesen fiktív térben és időben játszódó, közösségi képviselőt nem vállaló, individualista hősöket felvonultató tündérmese.⁷⁷ A *Népregék, népmondákat* a korabeli kritika egyfajta etnográfiai dokumentumként is fogadta,⁷⁸ amelyben – az esztétikai érték mellett – a magyar nép szellemére/lelkére/jellemére/hitére/történeti emlékezetére/költészetére stb. vonatkozó információk sűrűsödnek. Kukorica Jancsi vagy Rózsa királyfi kalandjait azonban nem sokan tudták így olvasni az 1840-es évek közepén.

---

⁷⁷ Tompa regéi mint közösségi eredetmondák tarthattak számot olvasói érdeklődésre, de feltehetően az is növelhette az olvasói kedvet, hogy e regék zöme egyben boldogtalan/egyoldalú szerelmek történetét beszélte el, nő és férfi viszonyát esetenként (pl. *Oltárkő*) a polgári erény és illem határait súroló módon mutatta be (a nemi erőszak, a liliomtiprás és a hűtlen elhagyás témája egyébként kiugróan gyakori a kötetben, vö. MARGÓCSY, 2004.)

⁷⁸ Tompa művét szintén etnográfiai dokumentumként és forrásként („kútfőként”, ezen belül néphagyományként) kezelte Ipolyi Arnold az 1854-ben megjelent *Magyar Mythológiában*, ám már fenntartásokkal: „*Tompa Mih. népregék és népmondák* (2 kiad.). Pest, 1846, költőileg feldolgozva; köztük sajátlag csak egy népmonda (a mese a jávorfáról) a többi rege. A cél nem annyira a rege gyűjtés, mint annak művészi előadása lévén, nehéz a valódi eredeti rege s a hozzáadott költői vonások teljes kiismerése, miért természetes, hogy használatukban az ovatosság ennek többnyire felemlítését megkívánta.” IPOLYI, 1854, XXVI. E megjegyzés Tompa neheztelését váltotta ki, Ipolyival szembeni kifogásairól lásd BENEDEK, 2007, 182., 195.

IRODALOM

AJÖM XV

1975 *AJÖM XV = Arany János Összes Művei XV. Arany János levelezése (1828–1851)*. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM XVI

1982 *AJÖM XVI = Arany János Összes Művei XVI. Arany János levelezése (1852–1856)*. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM XVII

2004 *AJÖM XVII = Arany János Összes Művei XVII. Arany János levelezése (1857–1861)*. S. a. r. Korompay H. János. Budapest, Universitas Kiadó.

ATÁDI GOLUB Vilmos

1846 Népregék, népmondák. *Irodalmi Ór. Melléklet az Életképekhez*, 14., (április 18.) 145–150.

BENEDEK Elek

1967 *A táltos asszony. Népmesék és mondák*. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó.

BENEDEK Katalin

2007 Identitáskonceptiók és a szakfolklorisztika kiépítése másfélszáz évvel ezelőtt. A Magyar Mythologia keletkezéstörténete kortársi életutak, dokumentumok, levelezések, viták tükrében. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 164–210. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BISZTRAY Gyula

1976 A prenumeráció. In: BISZTRAY Gyula: *Könyvek között egy életen át*. 44–79. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

CSOKONAI Vitéz Mihály

1978 *Összes Művei. Színművek I. 1793–1794*. S. a. r., jegyzetek: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán. Budapest, Akadémiai Kiadó.

CSORBA Zoltán

1966 Tompa Mihály élete, költői működése megyénkben és városunkban. In: CSORBA Zoltán: *Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban*. 17–31. Miskolc. (Borsod-Miskolci Füzetek 4.)

DÁVIDHÁZI Péter

1994 „Mint pap a textust”: az eposzi hitel elmélete. In: DÁVIDHÁZI Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Második, javított kiadás. 165–183. Budapest, Argumentum Kiadó.

DEMME József

2006 „...Ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot”. A prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolat-hálóján keresztül. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110., 650–676.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

2007 *A Magyarische Sagen und Maerchen magyar fordításáról és ki-*

adásáról. (*Kazinczy Ferenc és Kazinczy Gábor szerepe.*) Kézirat, Budapest.

DOMOKOS Mariann

2005 Ipolyi Arnold, a népirat-szerző. Adalékok a 19. századi népmese-szövegek történetéhez. *Ethnica*, 7., 2., 62–64.

2007a Kazinczy Gábor és a mesék I. A *Népek meséi* című fordításgyűjteményről. In: BÁLINT Péter (szerk.): *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók.* (Második, átszerkesztett kiadás.) 141–157. Debrecen, Didakt Kiadó.

2007b *Mesegyűjtés, mesefordítás, meseírás. Kazinczy Gábor és Beke József bánvölgyi és sajóvelezdi meséi a 19. század közepéről. Kézirat. Veszprém.*

DÖMÖTÖR Ákos (szerk.)

1988 *Magyar Népmese-katalógus* II. Budapest, MTA Néprajzi Kutató-csoport.

DRESCHER Pál

1934 *Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875.* Budapest, Magyar Bibliophil Társaság.

ERDÉLYI János

1991 Tompa Mihály: Népregék, népmondák. In: ERDÉLYI János: *Irodalmi tanulmányok és pályaképek.* 150–155. S. a. r. és a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona. Budapest, Akadémiai Kiadó. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 14.)

FARAGÓ József

1993 Egy fiatalfalvi mesemondó az 1810-es években. In: BARNA Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* I. 125–131. Salgótarján, Mikszáth Kiadó.

FÉNYES Elek

1841 *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* Második javított kiadás. Első kötet. Pesten, Trattner-Károlyi tulajdona.

1851 *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik.* I–IV. Pesten, nyomtatott Kozma Vazulnál.

GRIMM, Jacob és Wilhelm

1989 *Gyermek- és családi mesék.* Fordította Adamik Lajos és Márton László. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

GULYÁS Judit

2005a „Én is élek még édes Ferim.” Adalékok egy 19. századi költő, meseíró, Szemere Krisztina életrajzához. In: GULYÁS Judit–TÓTH Arnold (szerk.): *Minden Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola tiszteletére.* 191–248. Budapest, ELTE Folklóre Tanszék. (Artes Populares 22.)

- 2005b Népmese, bohózi hős költemény, (tündér)rege, mythos, monda, eposz. Műfaji kétségek a János vitéz 19. századi recepció-történetében. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 192–227. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2006 „... úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a’ Galériákban a’ Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”. A *Muzarion, Élet és Literatura* mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In: EKLER Andrea–MIKOS Éva–VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. 497–547. Budapest, L’Harmattan.
- 2007 A 19. századi magyar meseanyag kutatásának eredményei, problémái és lehetőségei: népmese és irodalmi mese. In: BÁLINT Péter (szerk.): *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók*. (Második, átszerkesztett kiadás.) 158–197. Debrecen, Didakt Kiadó.
- Három vándorló Királyfirul való Historia.
2003 *Három vándorló Királyfirul való Historia. A sárospataki kéziratos mesegyűjtemény (1789)*. Utószó, jegyzetek, mellékletek: BENEDEK Katalin. Budapest, L’Harmattan.
- IPOLYI Arnold
1854 *Magyar mythologia*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- IRÁNYI István
1890a Petőfi – Tompa – Kerényi Eperjesen 1845-ben. *Sárosmegyei Közlöny*, 11, 48, 1–2.
1890b Petőfi – Tompa – Kerényi Eperjesen 1845-ben. *Sárosmegyei Közlöny*, 11., 49., 1–2.
- KARACS Zsigmond
1993 A debreceni Tompa-kéziratok. In: *Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*. 255–263. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság.
- KÉKI Lajos
1912 *Tompa Mihály*. Budapest, Franklin Társulat Kiadása.
- KISS Lajos
1953 A Lengyel László-játék. In: SZABOLCSI Bence–BARTHA Dénes (szerk.): *Kodály emlékkönyv. Zenetudományi tanulmányok*. I. 373–398. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOROMPAY H. János
1998 *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*. Budapest, Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó. (Irodalomtudomány és kritika)
- KOVÁCS Ágnes
1961 Benedek Elek és a magyar népmese kutatás. *Ethnographia*, 72., 430–440.
1979 Jávorfácska. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* II. 675. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- 1980 Népmesekutatás. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* III. 741. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1982a Szövegfeldolgozás. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 112. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1982b Szövegrögzítés. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 112. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁCS Kálmán
1963 „Mit mond az agg rege.” Tompa Mihály mondafeldolgozásai. *Studia Litteraria*, 69–81.
- LÉVAY József
1869 *Emlékbeszéd Tompa Mihály felett. Olvastatott a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésén Pesten 1869. febr. 14.* Miskolczon, nyomtatott Rácz Ádám könyvnyomdájában.
- LUKÁCS Pál
1846 *Kis Lant*. Pest, Kiadta Magyar Mihály.
- MARGÓCSY István
2004 *A király mulat. Fejedelmi csábítás a magyar romantikában.* 2000, 16., 9., 56–72.
- MÁRIÁSSY Béla
1902 *Tompa Mihály Eperjesen. Az eperjesi Széchenyi-kör Tompa-ünnepélyén 1902. évi október hó 5-ikén tartott felolvasás.* Eperjesen, Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézetéből.
- MIKLÓS Róbert–KOVÁTS Dániel (szerk.)
1991 *Tompa Mihály költői útja.* Miskolc. (Borsod-Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek, 16.)
- MIKOS Éva
2005 *Szerелеmdal... Megjegyzések egy Csokonai-vers társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól valamint népszerűségéről a 19. századi kalendáriumok alapján.* In: GULYÁS Judit–TÓTH Arnold (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola tiszteletére.* 169–189. Budapest, ELTE Folklóre Tanszék (megjelenés alatt) (*Artes Populares* 22.)
- MILBACHER Róbert
1998 *Isteni Sányim! Bájduš Jankóm! Lelkem, fattyam!* In: FOGARASI György–ODORICS Ferenc (szerk.): *A szerző neve.* 146–172. Szeged, Ictus–JATE Irodalomelmélet Csoport. (deKON-KÖNYVek, Irodalomelméleti és interpretációs sorozat, 11.)
2000 „...Földben állasz mély gyököddel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlatá.* Budapest, Osiris Kiadó.
- MITROVICS Gyula ifj.
1890 *Adatok Tompa diákkorához. Sáropataki Lapok*, 32., 660–662., (2) 33., 678–682., 34, 694–697.

- MNT I.
1951 *MNT I = Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok.* BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán (szerk.) S. a. r. KERÉNYI György. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MOLNÁR Mátyás
1969 Adalékok Tompa Mihály Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolataihoz. In: Csallány Dezső (szerk.): *Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XI. 1968.* 227–260. Budapest.
- N. N.
1846 Budapesti napló. *Jelenkor*; 7., (január 25.) 40–41.
- NAGY Sándor
1907 Tompa Mihály nemzetsége. *Irodalomtörténeti közlemények*, 17., 421–428.
1908 Tompa Mihály iskolai pályája. *Irodalomtörténeti közlemények*, 18., 282–302.
1909 Tompa Mihály Eperjesen és Pesten. *Irodalomtörténeti közlemények*, 19., 303–316.
- NAGY, Ludovico
1828 *Notitiae politico-geographico-statistico inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum.* Tomus Primus. Budae, Proculus Typis Annae Landerer.
- PETŐFI Sándor
1997 *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július).* Kritikai kiadás. KERÉNYI Ferenc (szerk.) Budapest, Akadémiai Kiadó (Petőfi Sándor Összes Művei III.)
- POZBAI Dezsőné
1993 Tompa Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen. In: *Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve.* 235–254. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság.
- PULSZKY Ferenc
1958 *Életem és korom.* I. S. a. r. Oltványi Ambrus. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- PULSZKY Ferencz
1914 *Kisebb dolgozatai.* S. a. r. Dr. Lábán Antal. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Révai Nagy Lexikona
1911 *Révai Nagy Lexikona = III. kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- SZAJBÉLY Mihály
1999 A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. *Irodalomtörténet*, 80., 424–440.
- SZINNYEI József
1891 *Magyar írók élete és munkái.* I. Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése.

- 1897 *Magyar írók élete és munkái*. V. Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése.
- 1900 *Magyar írók élete és munkái*. VII. Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése.
- 1902 *Magyar írók élete és munkái*. VIII. Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése.
- TAKÁTS József
2004 A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. *Regio*, 3., 71–81.
- TML_{Lev}
1964 *TML_{Lev} = Tompa Mihály levelezése. I. 1839–1862; II. 1863–1868.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémiai Kiadó. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 6–7.)
- TÓDOR Ildikó
1997 *A Magyar Irodalomtörténet Bibliográfiája IV. 1849–1905/II.* Budapest, Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó.
- TOLNAI Vilmos
1902 Arany János az „eposzi hitel”-ről. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 26., 73–75.
- TOMPA Mihály
1846 *Népregék, népmondák*. Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél.
1858 *Versei. I–V. kötet*. Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv.
1870 *Összegyűjtött költeményei*. Kiadták barátai: Arany János, Gyulai Pál, Lévy József és Szász Károly. Első kötet. Pest, kiadja Ráth Mór.
1885 *Összes költeményei. Teljes kiadás. Negyedik kötet. Népregék. Virágregék*. S. a. r. Lévy József. Budapest, Méhner Vilmos kiadása.
1914 *Művei. Első kötet. Költemények 1840–1847*. Kiadja Kéki Lajos. Budapest, Franklin-Társulat.
1988 *Dalfüzér 1844. (Tompa Mihály kézíratos, kottás népdalgyűjteménye.)* S. a. r., kísérő tanulmányok: POGÁNY Péter–TARI Lujza. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.
- TÓTH Péter
1984 *Napló. 1836–1842*. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Magvető Könyvkiadó. (Magyar Hírmondó)
- VOZÁRI Gyula
1881 Tompa Mihály életéhez. I. *Figyelő. Irodalomtörténeti Közlöny*, 10., 81–95.

JUDIT GULYÁS:

THE SOURCES AND CONTEMPORARY RECEPTION OF
NÉPREGÉK, NÉPMONDÁK [FOLK LEGENDS, FOLK NARRATIVES]
BY MIHÁLY TOMPA
IN MID-19TH CENTURY HUNGARIAN LITERATURE

The article presents the possible sources and contemporary reception of a book entitled *Népregék, népmondák* (*Folk legends, folk narratives*) published in 1846 by a young poet, Mihály Tompa. In the 1840s this book, containing thirty epic poems, received outstandingly (and surprisingly) positive critical acclaim and was also very popular with the reading audience. The majority of these epic poems are based on historical aetiological legends related to various places, (ruins of) cultural objects and natural phenomena of north-eastern Hungary, the rest is made up of a fairy tale (MNK 721*) as well as parts of tale subjects and motifs.

First, the paper presents data that refer to the tale telling tradition in the Hungarian colleges of the Reformed Church in the first decades of the 19th century, tradition which Tompa knew well as he was a practiced tale teller himself. The second part presents how Tompa collected stories from his friends either via daily contact or via correspondence, asking for orally transmitted stories known among the folk, as a sort of “raw material” to be processed, in order to ensure the ‘epic authenticity’ of his work. The last part of the article analyses three reviews that were published about Tompa’s book in 1846. These reviews typically understand Tompa’s poems as a work of art and at the same time as an utilisable and valuable ethnographic documentation.

As a conclusion, seeking reasons for the homogeneously affirmative reception, it might be claimed that success could be a result of the appropriate selection of the epic genre, i.e. historical legend, since Hungarian readership welcomed those folk narratives that could be assigned to the period’s dominant issue, namely, discovering and reinforcing *national* past and heritage as a means of legitimating national culture and nation state. As a contrast, the reception of literary fairy tales based on folk tales was much more ambivalent in Hungarian literature of the 1840s than that of Tompa’s historical legends.